

DESCOPERIRI DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE ÎN RAIONUL ALBA IULIA*

DUPA ce arheologia noastră și-a fixat cadrul și unele puncte solide de sprijin — într-un timp scurt — a trecut la elucidarea problemelor mai dificile. Veacurile V-XI continuă însă să fie pentru istoriografie un domeniu care va fi lămurit definitiv numai prin dovezile materiale aduse de arheologie. Istoria și lingvistica au încercat să umple acest gol, dar ele n-au reușit îndeajuns, acel *non liquet* dureros persistind de cîteva decenii. Epoca slavo-romină — veacurile VII-XI — a format o verigă puternică din lanțul ipotezelor, care au dat loc la unele erori, pe care știința trebuie să le spulbere în timpul cel mai scurt¹.

Unii dintre arheologii noștri au sesizat mai demult importanța problemei și au căutat să explice existența cunoscutei ceramici de factură slavă, dar noutatea faptului și extrema raritate a materialelor, precum și lipsa unui orizont mai larg i-au împiedicat să tragă concluzii, deși acest fel de ceramică fusese semnalat în toate ținuturile².

Anul 1942 reprezintă un punct important de plecare pentru o aprofundare a problemei ceramicii slave și pentru punerea în valoare a cercetărilor arheologice medievale, în general, și a celor slave, în special, pentru istoria patriei³.

Îndeosebi acad. C. Daicoviciu pentru Transilvania și prof. Gr. Florescu pentru Dobrogea ridică aceeași problemă și analizează minuțios ceramica slavă⁴.

Între timp s-au făcut descoperiri noi și s-au publicat unele studii asupra problemei, toți cercetătorii menținându-se însă într-o prudență explicabilă, mai ales că toți constataseră un *facies* local specific, în care tradiția autohtonă are un rol important⁵.

* Articolul de față a fost scris cu mulți ani în urmă, și din această cauză nu a mai putut fi pus la curent cu bibliografia problemei.

¹ Istoricul sovietic I. Zviaghin precizează: « În lucrările lor capitale de istoria României, Xenopol și Iorga acordă un loc deosebit influenței slavilor asupra soartei românilor, deși nu întotdeauna păstrează o strictă obiectivitate în discutarea acestor probleme. Așadar « problema slavă » a intrat temeinic în sfera problemelor studiate de istoricii burghezi români », « Studii », 1948, I, 4, 1951, *Prefață la Istoria Românilor*, p. 93. În ceea ce privește datele lingvistice este de ajuns să menționăm lucrările acad. prof. E. Petrovici, *Simbioza romino-slavă, Continuitatea daco-română și Slavii (Transilvania, 73); Toponimice slave din valea Almajului* (« Dacoromania », VIII); *Note slavo-romine*, I (« Dacoromania », X); *Daco-Slavia* (« Dacoromania », X); *Note slavo-romine*, II (« Dacoromania », X, P. II); *Problema continuității în Dacia* (Biblioteca « Astra », nr. 27, 1943). Cu dovezi toponimice și transformări fonetice se ajunge la concluzia că slavii pătrund în Transilvania în secolul VI, iar influența lor este covârșitoare în veacurile VII și VIII.

² D. Popescu, *Fouilles de Lechința de Mureș*, în « Dacia », II, 1925, p. 336—342; Gh. Ștefan, *Fouilles de*

Măndreștea, « Dacia », II, 1925, p. 395; Dr. Kovács István, *A maroszeletannai néprándorlaskori temető*, « Dolgozatok », III, 1912, p. 250—287; idem, *A mezőbándi őslételek*, « Dolgozatok », IV, 1913, p. 265—429; D. V. Rosetti, *Germania*, 18, p. 206; D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*; B. Milleker, *Délmagyarország Régisírtései*, t. II, p. III; t. III, p. 273.

³ C. Daicoviciu, *Raport asupra săpăturilor din anul 1942*, ACMI, 1942, p. 99 și 104; K. Horedt, *Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen*, AISC, IV, p. 63 sq.; Gr. Florescu, ACMI, 1942, p. 175, 1943, p. 182; Gh. Ștefan, ACMI, 1943, p. 91.

⁴ C. Daicoviciu, *Bemerkungen zur Frage der slavischen Bodensfunde aus Dazien*, AISC, IV, p. 180 sq., un adevărat îndreptar pentru cercetările ce au urmat; Gr. Florescu, ACMI, 1942 și 1943. Se precizează factura ceramicii slave, ornamentarea ei, răspîndirea în toate regiunile și elementele autohtone care se pot distinge.

⁵ Pentru descoperirile de la Blandiana (Alba), v. K. Horedt, *O contribuția la istoria epocii preatale a Voivodului transilvan*, în AIIN, IX, 1, 1944, p. 446; pentru descoperirile de la Cluj, v. Ist. Kovács, « Közlemények », II, 1, 1942, p. 85—118; pentru descoperirile de la Ciugud și Alba Iulia, vezi mai departe.

În anul 1945 C. Daicoviciu, în lucrarea sa de sinteză, *La Transylvanie dans l'Antiquité* (p. 251), pune problema simbiozei slavo-române cu mai multă vigoare:

« Începînd cu cea de a doua jumătate a secolului al VII-lea, descoperirile arheologice devin foarte rare și puțin sigure. Aceasta este epoca slavă a Transilvaniei. Cu excepția unor mici descoperiri, sîntem foarte slab informați asupra acestei epoci în Transilvania. Totuși este foarte posibil ca anumite cetăți de pămînt din Transilvania să aparțină acestei perioade care a durat aproape patru secole (VII-X). O anumită ceramică apare în cantități apreciabile în straturile superioare ale așezărilor romane și post-romane în Oltenia, Muntenia, Moldova, Dobrogea și în Transilvania. Această ceramică nu e desigur absentă în Banat; în Transilvania ea este atestată la Lechința și în împrejurimile Sebeșului.

« Nu credem să greșim dacă vedem în această ceramică comună de la noi o renaștere a vechilor tradiții locale care nu s-au pierdut niciodată în întregime și care au fost reluate de către populația daco-romană autohtonă și stabilă, după slăbirea și dispariția influenței germanice »¹.

Începînd cu anul 1948 cercetările arheologice au luat un mare avînt, iar problema slavă a devenit punctul central al lămuririi acelei epoci de închegare a poporului român; cu elan sporit și pe un plan vast, arheologii sînt chemați acum să-și spună cuvîntul lor².

Vom încerca în acest studiu să aducem o modestă contribuție la luminarea acestui « culoar întunecos », publicînd cîteva date noi, atît în ceea ce privește cetățile de pămînt cît și în ce privește ceramica slavă, descoperită *in situ* în așezările de la Ciugud și Țelna, localități așuate în vecinătatea Albei Iulii, vechiul Bălgrad.

Cercetările făcute, numeroasele reviste și studii de sinteză apărute cu privire la slavi, atît la noi cît și în țările vecine, deschid o perspectivă vastă în acest domeniu³.

CIRCUMVALAȚII DIN PERIOADA FEUDALĂ TIMPURIE

I. Cetatea de pămînt de la Laz

În anul 1942, din încredințarea Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania, am început, în luna septembrie, săpături de control și de precizare a cetății de pămînt din comuna Laz din fostul județ Alba.

Asupra acestei circumvalații existau și date mai vechi, unele chiar din anul 1888, cînd a fost emisă ipoteza că această cetate ar fi slavă⁴. În ultimii ani, atît C. Daicoviciu,

¹ Vezi și Gr. Florescu, *Capidava în epoca migrațiilor*, RIR, XVI, 1946, p. 325—359, cu observații amănunțite asupra ceramicii slave și cu interesante concluzii istorico-etnografice. Într-o notă din revista « Hrisovul » (1947, p. 257), prof. Aurelian Sacerdoțeanu scrie: « Arheologia medievală a făcut progrese uimitoare în Ungaria și în U.R.S.S. Epoca migrațiilor popoarelor a căpătat lumini neașteptate și multe erori ale trecutului sînt azi îndreptate cum este cazul cu vechii slavi și reducerea la justa valoare a rolului varegilor. De aceea este necesar să ne adreșăm cit mai grabnic acestor cercetări și să pornim o campanie de cercetări arheologice medievale ».

² Cercetările arheologice din R.P.R. din anul 1948, în « Studii », I, 2, 1949, p. 88—162; Acad. prof. P. Constantinescu-Iași, *Problemele campaniei de săpături arheologice din vara anului 1949*; rapoartele colectivelor arheologice asupra activității pe teren, în SCIV, I, 1, 1950, p. 23—170; *Expoziția arheologică, Rezultatele săpăturilor arheologice din 1950*, p. 3—40. Săpăturile de la Garvăn (Dinogetia) din Dobrogea, cele din răsăritul Ardealului de la Bedeháza (Trei Scaune), precum și descoperirea unei inscripții slave din anul 943 lângă gara Mircea Vodă (vezi Eugen Comșa și Dorin Popescu în SCIV, II, 1 1951,

p. 171, fig. 1 și *Expoziția Arheologică*, 1950, p. 5, fig. 6 sînt puternice jaloane stabilite în cîmpul vast al problemei slavo-române.

³ *Histoire de U.R.S.S.*, Moscova, 1948, indeosebi cap. 10: *Les Slaves aux Ire—IXe siècles*, p. 38—44; K. Mijatev, *La céramique slave en Bulgarie et son importance pour l'archéologie slave des Balkans*, Sofia, 1948; *Prehistoria ziem Polskich* (*Encyklopedia Polska*, t. IV), Cracovia, 1939—1948; J. Kostrzewski, *Les origines de la civilisation polonaise. Préhistoire-Frathistoire*, Paris, 1949; « Slavia Antiqua », I, 1948, Poznań; « Archeologia », I și II, 1947, 1948; vechia « Przegląd Archeologiczny »; « Światowit » t. XVIII, 1947; « Wiadomości Arh. », t. XVI, 1948, « Sprawozdania P.M.A. », Varșovia, 1948, 1949; « Antiquitas Hungarica », 1948; « Études slaves et roumaines », Budapest; « Acta Musei Moraviae », Brno, 1948, 1949; « Fouilles et recherches », I, II, Sofia, 1948, 1949, precum și alte publicații.

⁴ I. L. Pič, A. Amlacher, *Die Dacischen Slaven und Gergger Bulgaren*, în « Sitzungsberichte der kgl. Böhmischen Gesel. d. Wiss. », Praga, 1888, p. 261; A. Amlacher, *Wanderungen im Mühlbachgebirge*, în « Jahrb. d. sieb. Karpathen-vereins », 1889, p. 75.

cît și K. Horedt s-au ocupat de această cetate și au căutat să-i determine menirea¹. Însăși cercetarea noastră din anul 1942 nu este decît o continuare și o verificare a ipotezelor anterioare.

Cu toate că rezultatele săpăturii sînt reduse, totuși o prezentare amănunțită a cercetării făcute se impune, ea formînd un început — cel puțin pentru stadiul actual — în legătură cu numeroasele circumvalații medievale de la noi.

Pe valea riului Sebeș, principală arteră de comunicații, cu îndepărtatele legături peste plaiurile munților, unde se mai află alte două cetăți fortificate, din epoci diferite², deasupra comunei Laz, în partea sud-estică, pe vîrfurile parțial împădurite al pîntenului de deal numit *Ghergheleu*, la cota 450, se află o circumvalație de formă elipsoidală, cu o deschizătură în partea de sud-est (fig. 1). Riul Sebeș face, în dreptul comunei, o cotitură largă spre stînga, ocolind masivul Ghergheleu, care, privit de departe, de pe înălțimile împrejuritoare, are aspectul unui uriaș bloc de stîncă azvîrlit în calea apei.

În spatele Ghergheleului se ridică trei masive mult mai înalte: *Pleașa*, *Muncelul* și *Scorușul*, iar mai spre est, dealul golaș și stîncos *Poarca*. La poalele masivului, către vest, curge pîrîiașul Muncelului și alături de el coboară un drum de care, numit semnificativ «Drumul dacilor». Două poteci se îndreaptă către circumvalație, una din «Drumul dacilor», iar cealaltă dinspre «Poarca». Întreaga regiune din spatele cetății de pămînt este numită de către locuitori «După cetate». Singurul drum accesibil spre fortificație este prin partea de vest, pe țărmul stîng al pîrîiului Muncelului, apoi prin depresiunea nordică pînă către est, în dreptul «porții» de intrare în interiorul circumvalației. Atît panta domoală dinspre sud-est, în imediata apropiere de cetate, cît și peretele abrupt și stîncos al dealului dinspre vest lasă să se înțeleagă că au fost supuse unor amenajări pentru un drum, probabil într-o epocă destul de veche. Jos, la capătul vestic al depresiunii, în spatele Ghergheleului, este un bogat izvor de apă.

Forma elipsoidală a circumvalației este rezultată din nivelarea vîrfului conic al masivului și din săparea unui șanț circular, care lasă în partea de sud-est o «poartă» — un fel de pod — de 8 m lățime. Partea superioară a cetății este mai bombată, valul rămînînd mai jos decît nivelul superior (fig. 2).

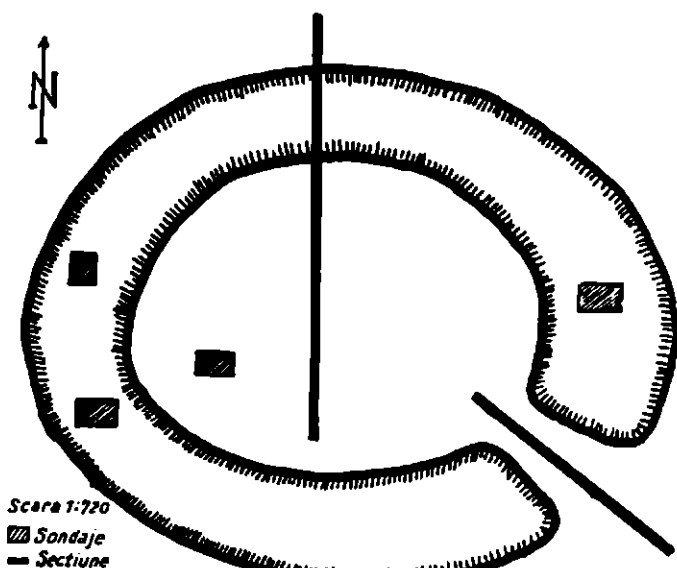

Fig. 1. — Laz. Cetatea de pămînt.

¹ C. Daicoviciu, «Dacia», VII—VIII, p. 312; idem, *Bemerkungen zur Frage der slavischen Bodenfunde aus Dazien*, AISC, IV, p. 180; idem, *Raport asupra săpăturilor din Transilvania*, ACMI, 1942, p. 104, unde se spune: «Cu această săpătură am vrut să facem încă un bun început de cercetări medicvale... cercetări tot atît de importante pentru istoria veche a neamului nostru ca și cele din epoca preistorică, dacică sau romană. După toate indicațiile, cetatea e însă dintr-o epocă tirzie, poate slavo-romină. În orice caz ea ne-a oferit însă un tip pe care trebuie să-l urmărim mai departe». K. Horedt, *Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen*, AISC, IV, p. 174, nota 51

a; idem, *O contribuție la istoria epocii pre-natale a Voievodatului transilvan*, AIIN, IX, 1, p. 438.

² Mai sus de comuna Laz, în hotarul comunei Căpițna, la «Cetățeaua», Muzeul Regional împreună cu Institutul de Studii Clasice din Cluj, sub conducerea acad. prof. C. Daicoviciu, au descoperit în anii 1939 și 1942 un fort dacic. Materialul încă inedit se află în depozitul Muzeului din Alba Iulia. Exact în fața circumvalației de la Laz, com la 1300 m distanță, în linie dreaptă, dincolo de vale, este o cetate fortificată din epoca pătrunderii ungurilor în Transilvania (vezi K. Horedt, *op. cit.*, nota 5, p. 431 și 436).

Dimensiunile cetății de pământ sînt: lungimea 40 m, lățimea 28 m, șanțul larg de 8—12 m.

Săpăturile arheologice din toamna anului 1942 s-au făcut prin secțiuni și sondaje (fig. 1). S-a început cu o secțiune transversală S-N, lată de 2 m și lungă de 41 m, peste val spre centrul circumvalației, apoi s-a continuat cu a doua secțiune, lată de 2,50 m și lungă de 24 m, de-a lungul intrării spre interior. Sondajele s-au executat în șanț, pe val și pe suprafața superioară a circumvalației (fig. 1).

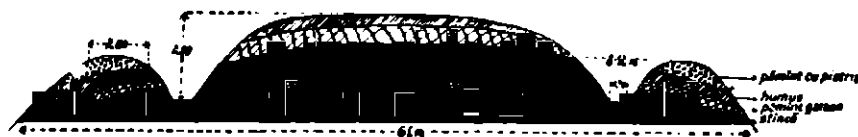

Fig. 2. — Laz. Secțiunea și stratigrafia circumvalației.

Stratigrafia este peste tot aceeași: un strat de pământ vegetal, foarte subțire pe terasă (0,15—0,25 m), ceva mai gros, cum este și normal, pe fundul șanțului (0,60—0,85 m), de culoare gălbuie, uneori roșiatică, un strat de piatră sfărâmată, nisipoasă, destul de subțire (0,05—0,10 m) și apoi stînca de granit, mai sfărîmicioasă deasupra (fig. 2).

Din secțiunea făcută peste șanț s-a putut determina formarea bermei valului: pământul săpat a fost aruncat în afară, către panta masivului. Pieptul superior este lat de aproximativ 3 m, iar cele două laturi sînt de 3,80 m către șanț și 8,60 m către pantă. Șanțul are forma unui con răsturnat, cu vîrf de circa 1 m lățime și cu o înălțime totală față de nivelul terasei circumvalației de 2,80 m. Dimensiunile totale ale cetății de la Laz sînt, prin urmare, inclusiv valul, de 61 m lungime și de 50 m lățime (fig. 2).

În săpătură nu s-a descoperit nici un obiect și nu s-a putut determina nici o urmă din care să se poată deduce că această cetate de pământ a fost folosită. Lipsa materialelor arheologice *înlătură* definitiv ipotezele care se emisese cu privire la această cetate, socotind-o din epoca primitivă, dacică sau romană, și *lămurește*, cu o dovadă concretă, ipoteza unor arheologi medievști că acest gen de circumvalații, de la noi, serveau numai ca loc de refugiu și de apărare, în clipe grele, pentru un timp limitat. Existența cetății dacice de la Căpîlna, în imediata apropiere, precum și a cetății medievale tîrzii de la Săsciori, atît de aproape de circumvalație, precizează că circumvalația noastră nu poate fi nici atît de veche, dar nici atît de nouă, ci dintr-o epocă posterioară sec. V și anterioară sec. XI, foarte probabil între veacurile VIII-XI.

Rămîne în picioare ipoteza emisă de C. Daicoviciu și K. Horedt, care cred că această circumvalație de la Laz este din epoca slavo-romînă¹.

Poziția cetății, amenajarea ei, precum și orientarea ne-ar putea îndreptăți s-o socotim « un bastion împotriva atacurilor dinspre căile latgi de comunicație din văile riurilor, mai ales luind în considerare o arteră atît de frecventată cum este valea Sebeșului, legătură permanentă între cele două versante ale munților, platoul transilvan și șesurile Dunării » — așa cum crede K. Horedt, — dar suprafața circumvalației, destul de modestă (1120 m²), ne silește s-o considerăm ca un loc de refugiu pentru o populație puțin numeroasă, în momentele cînd satul din vale era amenințat.

¹ C. Daicoviciu, « Dacia », VII—VIII, p. 312; idem, *Bemerkungen zur Frage der « slavischen » Bodenfunde aus Dazien*, AISC, IV, p. 180; idem, *Raport asupra săpăturilor din Transilvania*, ACMI, 1942, p. 104; idem, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, p. 251. K. Horedt, *Funde der Völkerrwanderung aus Siebenbürgen*, AISC, IV, p. 174, nota 51 a;

idem, *Contribuție la istoria epocii preatale...*, AIIN, IX, 1, p. 438, unde se precizează: « Încît pare cea mai potrivită datarea ei într-o perioadă postromană și preungară. Iar dacă ne amintim că cetatea de pământ este așezată deasupra satului Slavendorf din documente, nu va putea să pară prea temerar atribuirea ei slavilor ».

O cunoaștere mai amănunțită a circumvalațiilor slave din diferite regiuni, mai ales din Polonia centrală și sudică, mai bine cunoscute în prezent, ne ajută, în stadiul actual al cercetărilor medievale de la noi, la stabilirea unor date mai juste și unele dintre ele concludente.

Un studiu cu caracter general, semnat de către Sofia Wartolowska, deschide perspective noi în ce privește circumvalațiile. Autoarea propune să se ia în considerație la cercetarea cetăților de pământ, atât tipologia, cronologia, apartenența etnică, cât și organizarea socială a grupului uman care a făcut cetatea. Un criteriu mai larg se impune ținând seama, în clasificarea acestui gen de cetăți, de topografie, construcție, funcțiune și sistem de organizare socială. Cetățile, privite prin această nouă prismă, pot fi grupate în două categorii: circumvalații ridicate de un mic grup uman — mici burguri și locuri de refugiu; fortificații puternice, ridicate de mari aglomerații umane — castre conice, cu mai multe secțiuni și valuri, cu o acropolă în centru¹.

Studii foarte amănunțite asupra circumvalațiilor din regiunea Oder-Elba au publicat, cu un scop politic definit, arheologii germani E. Petersen, Werner Hülle, Werner Radig, Heinz A. Knorr și P. Reinecke. Un răspuns prompt a venit însă și din partea a doi savanți polonezi cu renume european: J. Kostrzewski și R. Jakimowicz, ajungându-se, în focul discuțiilor polemice, la unele date extrem de importante.

W. Hülle împarte fortificațiile de acest gen în trei categorii: puternice întărituri circulare, burguri mai mici, înconjurate de un șanț, cu un centru adesea mai ridicat decât valul, și cetăți medievale de dimensiuni mici, în formă de trunchi de con, iar Werner Radig adaugă un grup nou de cetăți: cele situate pe promontorii, la bifurcarea râurilor, pe munți, pe dealuri. Menirea fortificațiilor era dublă: militară, ca reședință a principilor slavi, și loc de refugiu. Hülle dă o listă de 105 fortificații în provincia Saxonia, iar Radig dă o hartă, ajungând la numărul impresionant de 200 circumvalații².

J. Kostrzewski condamnă modul arbitrar în care cei doi arheologi germani interpretează dovezile materiale, toponimice și mai ales cele cronologice, luând ca limită anul 531 — căderea statului thuringian — de la care se datează valurile de emigrare slave. Concluziile la care ajunge savantul polonez au o valoare deosebită pentru cercetările arheologice din epoca migrațiilor: . . . «trebuie să ai mult curaj pentru a fixa data unei descoperiri înainte sau după anul 531. Fixarea datelor este deosebit de grea în perioada migrațiilor popoarelor și aprecierea virstei multor obiecte de către diferiți autori oscilează în spațiul unui secol și chiar mai mult. Este deci inadmisibil să întrebuințezi asemenea cifre într-o lucrare științifică de preistorie»³.

În lucrarea de sinteză, scrisă în condiții penibile, sub ocupația germană, intitulată *Les origines de la civilisation polonaise*, J. Kostrzewski se ocupă amănunțit, din toate punctele de vedere, de circumvalațiile slave: acele *grodi*, *grodziska*. El definește, atât evoluția circumvalațiilor, de la o simplă așezare compactă de locuințe, una lângă alta — *okolnica* — până la o cetate înconjurată de o palisadă de pari ascuțiți, cu un șanț, un *oppidum*, o *grodi*, cât și categoriile fortificațiilor, forma, epoca și menirea lor. După situația geografică se pot distinge trei tipuri de circumvalații: *dominante*, așezate pe înălțimi, *joase*, așezate într-o depresiune și *plane*, așezate pe loc drept, dar mai sus decât văile înconjurătoare. După formă, cetățile de pământ sînt: în formă de *inel*, cu un șanț circular sau mai rar oval, în formă de *con trunchiat*, în formă de *potcoavă* și de o formă *simplă*, pe un promontoriu sau peninsulă, înconjurată de un val dublu sau triplu barînd numai locul cel mai ușor accesibil. J. Kostrzewski stabilește epoca astfel: «Grodi în formă de inel, de potcoavă și

¹ «Swiatowit», XVIII, 1939—1942, Varșovia, 1947, p. 199—212.

² W. Hülle, *Westausbreitung und Wehranlagen der Slawen in Mitteleuropa*, Leipzig, 1940; W. Radig,

Die sŕbischen Burgen Westachsens und Ostbŕringens, Leipzig, 1940, Mannus, Bibl. 68.

³ «Przegląd Arch.», VII, I, 1946, p. 8—11 (rezumatul francez).

cu șanț transversal sînt din epoca tribală; în ce privește grodi în formă de trunchi de con, construirea lor nu s-a început decît în secolul al XI-lea. Cele mai vechi grodi poloneze s-au construit în secolele VII-IX» (p. 15—16).

Menirea circumvalațiilor era pur defensivă, lucru ce-l arată însuși cuvîntul *grod* (*gord*, în paleoslavă), care înseamnă loc prevăzut cu un șanț de apărare. Numărul impresionant al cetăților de pămînt, situate în locuri fertile, unde populația era mai densă,

Fig. 3. — Huazlew, districtul Siedlce, Polonia. Planul circumvalației.

Fig. 4. — Potarzyca, districtul Jarocin, Polonia. Circumvalație.

Fig. 5. — Giecz, districtul Sroda, Polonia. Circumvalație în formă de inel.

dovedește, pe de o parte, caracterul lor de loc de refugiu în timpul invaziilor sau luptelor interioare, iar, pe de altă parte, existența unei aglomerații umane în imediata apropiere a unei circumvalații.¹

R. Jakimowicz, în volumul IV al *Enciclopediei polone, Preistoria ziem Polkskich*, se ocupă de întreaga epocă dintre anii 600—1200, analizînd și natura circumvalațiilor slave, pe care le împarte în mai multe categorii, după mărime, valuri și materialul arheologic descoperit. El precizează două perioade pentru cetățile de pămînt: sec. VI-IX și sec. VIII-XI. Autorul dă și o planșă cu diferitele tipuri de circumvalații (pl. 93).

Într-un studiu din anul 1927, J. Mikulski prezintă o serie de circumvalații fortificate din districtul Siedlce, din Polonia centrală. Una din ele are o formă identică — elipsoidală — cu cetatea de pămînt de la Laz: același nivel mai ridicat al terasei, aceeași «poartă» cu orientare sud-vestică și aceleași dimensiuni. O mică deosebire: are două șanțuri circulare, dintre care unul foarte mic. Nici la cercetarea acestei circumvalații de la Huazlew, așezată într-un loc dominant, nu s-a găsit nici un obiect și nici o urmă de folosire² (fig. 3).

Tot în revista «Przegląd Archeologiczny», K. F. Gibasiewicz publică un număr de circumvalații, foarte asemănătoare cu cetatea de pămînt de la Laz, din regiunea Jarocin, Polonia orientală (fig. 4). Se dă și o hartă cu un număr mare de fortificații de acest fel. În toate aceste cetăți nu s-a găsit decît foarte puțină ceramică «slavă»³.

Ați Mikulski cît și Gibasiewicz cred că aceste circumvalații se pot data între sec. X și XI.

J. Kostrzewski dă, în lucrarea de sinteză a originilor civilizației polone, ca tip de circumvalație în formă de inel, cetatea de la Giecz, districtul Sroda⁴, foarte apropiată de fortificația noastră de la Laz (fig. 5). După cum am văzut, cetățile de acest tip sînt datate de

¹ J. Kostrzewski, *op. cit.*, pl. 98—129, fig. 25, harta de la p. 93.

² «Przegląd Arch.», VI, 1, 1937, p. 99—105, fig. 3.

³ «Przegląd Arch.», II, 1923, p. 219—227, fig. 1,

2, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17, fig. 19.

⁴ J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 99, fig. 28, p. 100, fig. 29.

J. Kostrzewski între sec. VII și IX. Într-un studiu mai vechi, același arheolog examinând ceramica descoperită în legătură cu virfuri de lance francă și obiecte avare, la Gostynia, crede că datarea circumvalațiilor « ar putea fi împinsă pînă în secolul VII sau chiar către sfîrșitul secolului VI. »¹

Pentru a ilustra numărul impresionant de circumvalații în formă de inel, J. Kostrzewski se oprește asupra cetății de la Koluda Wielka, districtul Inowroclaw (fig. 6), studiată de către Wlad. Kowalenko, « le dernier en date des spécialistes des grody grand-polo-nais », asemănătoare cu cetatea noastră de la Laz².

K. Jazdzewski, discutînd problema autohtonismului slavilor în Polonia, precizează că o dovadă elocventă a culturii înaintate pe care o aveau, în veacurile VII și VIII, triburile slave, sînt acele circumvalații, legate organic de agricultură și de diferite meșteșuguri: o civilizație țărănească relativ înaintată, cunoscînd toate speciile de cereale, diferite plante leguminoase, un mare număr de instrumente și un gen original de fortificații³.

La considerațiile de ordin general, rezultate din examinarea cetăților de pămînt din Polonia, unele atît de apropiate de cetatea de pămînt de la Laz, înainte de a ajunge la concluzii, menționăm două observații, care ar putea aduce unele precizări.

Satul Laz este cunoscut din documente, pînă în sec. XIV, sub denumirea de *Slawendorf*, satul slavilor, ceea ce nu pare deloc o exagerare, ci mai degrabă o constatare reală a unei așezări slavo-romîne, lingă o circumvalație. La Lisewo, districtul Wabrezno, în Pomerania, s-a descoperit lingă o circumvalație o așezare a unui sat, cu o singură stradă⁴ (fig. 7).

Vorbînd despre termenii toponimici specifici slavi, legați de agricultură — ocupația principală a triburilor slave — J. Kostrzewski se oprește asupra numelui propriu *Laz*, *Lazika*, cuvînt derivat din *laz* = « essart, lieu où l'on a brûlé ou essouché des arbres », apoi explică foarte amănunțit obiceiul păstrat pînă azi în Bielorusia și în alte regiuni pentru defrișarea pădurilor, în vederea transformării lor în teren de agricultură. Se practica, la rădăcina copacilor, o tăietură adîncă circulară ca pomul să se usuce sau să putrezească. Părțile bune se foloseau, iar crengile și celelalte rămășițe se adunau la un loc și se ardeau. Cenușa se împrăștia peste tot locul, ca îngrășămint. Un teren arabil cucerit din trupul pădurii și amenajat astfel purta numele de *laz*⁵.

În stadiul actual al cercetărilor și al posibilității de documentare⁶ nu putem decît conchide prin următoarele constatări, cu privire la cetatea de pămînt de la Laz:

1. Această circumvalație datează din sec. XI.

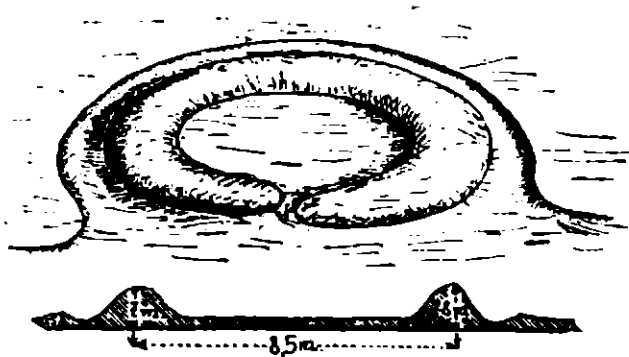

Fig. 6. — Koluda Wielka, districtul Inowroclaw, Polonia.
Circumvalație în formă de inel.

¹ « Przegląd Arch. » VII, 1, 1946, p. 2 (rezumatul francez).

² J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 100, fig. 29.

³ « Wiadomości Arch. », XVI, 1948, p. 155—161. Autorul se referă la cetățile de la Gostyn (Gustau), Klenice, la hotarul Sileziei cu Polonia, și la Zameczysko din Pomerania.

⁴ K. Horedt, *Contribuția...*, p. 438; J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 94, fig. 26; « Wiadomości Arch. », XVI, pl. LVIII.

⁵ J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 30—31. Un exemplu de sinteză a rezultatelor cercetărilor arheologice și lingvistice

il dă M. Rudnicki într-un studiu despre regiunea în care s-au plămădit popoarele slave, publicat în « *Slavia Occidentalis* », 18, 1947, p. 200. Filologul polonez, pentru a dovedi influența culturii bronzului din regiunile danubiene asupra părților locuite de slavi, se folosește de termenii cuvîntului *ar*, din limba polonă, ceea ce dovedește că este vorba de aurul din Transilvania, locul de unde a pornit și curentul civilizației de bronz spre est.

⁶ Pe tot teritoriul vast de la Dunăre la Elba, Volga și Baltica, problema alavă este urmărită cu asiduitate. K. Mijatev constată existența circumvalațiilor în U.R.S.S., Polonia, Cehoslovacia, Germania, Bulgaria și Transil-

2. La fel cu celelalte cetăți de acest gen și de aceeași dimensiuni, ea servea ca loc de refugiu și de apărare pentru comunitatea de agricultori din imediata ei apropiere, din acel Slawendorf al documentelor.

3. Faptul că nu s-a descoperit nici o urmă de folosire a circumvalației — lucru constat și la alte cetăți de pământ din alte regiuni slave — denotă faptul că, situată la liziera

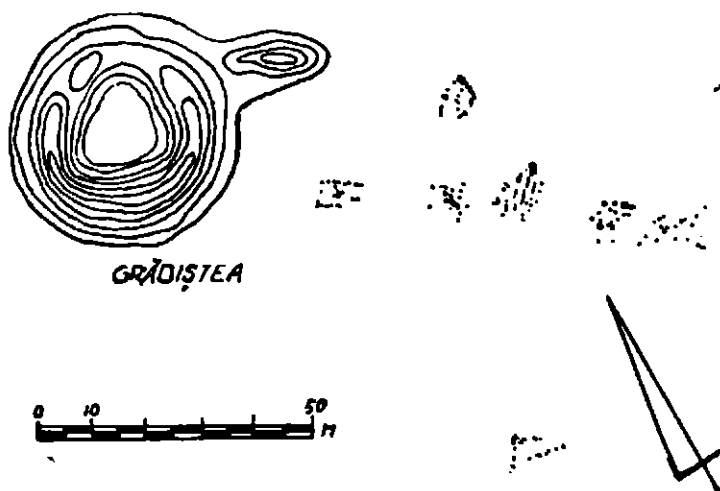

Fig. 7. — Lisewo, districtul Wabrzeń-Pomerania, Polonia.
Urme de circumvalație și alte resturi din satul alăturat.

pădurilor de munte pe un drum de mare circulație, valea râului Sebeș a fost întrebuințată, pe un timp foarte scurt, ca adăpost retras și greu accesibil dinspre vale. Năvălitorii n-aveau de ce să se oprească mult timp într-o regiune unde nu puteau găsi decât câteva colibe ale unei populații sărace.

4. Cercetarea amănunțită a acestei cetăți de pământ din Transilvania va deschide — așa cum constata și C. Daicoviciu — perspectiva pentru lămurirea acestui fel de fortificații de la noi.

2. Cetatea de pământ de la Pianul-de-jos

Într-o excursie arheologică din vara anului 1948, în regiunea Sebeș, Răchita, Cioara, Tărtăria și Blandiana, am identificat, pe teritoriul comunei Pianul-de-jos, raionul Sebeș, o circumvalație asemănătoare cu cea de la Laz, situată pe o vale paralelă cu aceea a râului Sebeș, la poalele aceluiași masiv muntos, la ieșirea văilor spre șes.

Circumvalația se găsește pe partea dreaptă a râului Pian, pe un pînten de deal izolat, la cota 236, deasupra grădinilor, între dealul orașului și pîrîul Boantei, desupra drumului de hotar al Sebeșului, la capătul cărării numite « Drumul Coborenilor », sub dealul dominant, din spate, Holmul¹. Locul este acoperit de pădure de fag. Peste tot sînt gropi făcute de căutătorii de comori, care au scormonit sub copaci, au scos blocuri mari de pietre și au săpat galerii.

Forma elipsoidală a cetății de pământ se distinge destul de clar. Dimensiunile sînt aproape identice cu cele ale circumvalației de la Laz: lungime 45 m, lățime 30 m, un șanț

vania, dar accentuează că acest gen de fortificații nu va putea fi lămurit pe deplin decît după ce se vor cunoaște rezultatele din toate regiunile slave (vezi *op. cit.*, p. 81). Trebuie să ne exprimăm regretul sincer că n-am reușit să avem la îndemînă lucrările arheologilor sovietici în acest domeniu.

¹ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, II, p. 345. Holm este slav și înseamnă colină. Numiri toponimice derivate: Homorod, Hălmagiu (Transilvania), Hamaradia (Oltenia), Homoricu (Muntenia), Homor (Bucovina), Chlm în Dalmația.

circular lat de 7—11 m. Intrarea nu s-a putut determina din pricina numeroaselor scobituri făcute chiar de-a lungul valului. Partea superioară este bombată, valul mai jos decît terasa. În pereții gropilor săpate nu se observă nici o urmă de ceramică sau arsură, lemn putrezit sau alte indicii, iar informatorii noștri ne-au declarat că nu s-a găsit niciodată nimic la « Cetățeaua Holmului », deși o mulțime de povești circulă că aci-ar fi îngropate « multe bunătăți », comori de argint, aur, coroane și alte podoabe, lucru ce i-a făcut pe căutătorii de comori să caute neobosiți peste tot ¹.

Forma, dimensiunile și așezarea circumvalației de la Pianul-de-jos sînt, în totul, identice cu acelea ale cetății de pămînt de la Laz. Lipsa oricărei urme arheologice persistă și aici. La fel cu valea Sebeșului, și valea riului Pian este o arteră de comunicații — de mai mică importanță — dar folosită, din timpuri antice, atît ca drum între plaiurile ce leagă versantele munților cu podișul transilvan, cît și ca regiune locuită ².

Concluzia care se desprinde din aceste constatări este că și cetatea de pămînt de la Pianul-de-jos a putut servi pentru populația de țărani săraci din apropiere, ca loc de refugiu și de apărare, pentru un timp scurt, la trecerea, pe această arteră de comunicație secundară, dar totuși importantă, a unor năvălitori.

Cetatea de pămînt datează, ca și cea de la Laz, din epoca slavo-romină, sec. X—XI.

I. CERAMICA

Problema ceramicii slave, deși este legată de unele elemente, în mare parte încă nelămurite deplin — materiale avar, gepide, bizantine, ungare și unele autohtone —, a fost pusă atît la noi, cît și în țările vecine, cu hotărîre. Începînd cu anul 1949 « problema pătrunderii slavilor la Dunărea de jos și în Transilvania » a fost înscrisă și în planul Institutului de Istorie al Academiei R.P.R., trecînd apoi în planul Muzeului Național de Antichități și al Institutului de arheologie.

În lumina noilor cercetări și rezultate — pe măsura cunoașterii lor — ne propunem să prezentăm unele materiale ceramice, descoperite în orașul Alba Iulia și în apropierea sa, mai ales că acest centru natural al Ardealului este și un punct central al noilor descoperiri slave (fig. 8).

1. Alba Iulia

a) În vechiul inventar al Muzeului Regional din Alba Iulia, pe lîngă alte obiecte din epoca ruigrățiilor — podoabe, fibule, zăbale, sulițe, pinteni — se găsește la nr. 9622 un torques avar, iar la nr. 7826—7830 și 9762 sînt înscrise unele fragmente ceramice, care după sumara descriere a ornamentelor par să fie slave. După aceleași indicații — singurele, de care dispunem, în prezent — ar rezulta că în unele morminte săpate la Alba Iulia, s-au descoperit, pe lîngă ceramică, două coliere, mărgelile, cercei și inele. Pînă la o verificare completă și foarte amănunțită a notelor, inventarelor și a materialului din muzeu — lucru acum în curs — nu se pot decît semnală aceste descoperiri slave, din anul 1910, făcute de Adalbert Cserni.

b) Sub nr. 1500, scris la mașină (există unele obiecte cu astfel de numere a căror descriere și proveniență nu s-a lămurit încă), se găsește un vas de lut, de culoare cenușie

¹ Am fost informați de către unii locuitori mai bătrîni din Pianul-de-jos că o « cetățea » asemănătoare ar exista și pe partea stîngă a riului, mai sus, sub masivul « Văratec », mai mică decît cea de la Holm. N-am putut controla veracitatea acestei informații.

² I. Marțian, *Repertoriu Arheologic*, p. 30, nr. 515. În aceeași excursie arheologică din 1948 am identificat

la Padia, în hotarul comunei Pianul-de-jos, o așezare primitivă, cu ceramică de tip Coțofeni și Wietenberg, iar la Lisa, tot în această comună, s-a cules material roman: ceramică, un opaiț și o fiolă de sticlă. În toamna anului 1948 s-au executat săpături la Padia de către Muzeul Regional din Alba Iulia.

deschisă, cu pete negricioase către gură și pe partea inferioară a corpului, ornamentat pe gît cu patru caneluri circulare, în formă de valuri, iar pe partea sferică cu patru grupe de trei și două linii paralele. Ornamentul de pe gîtul vasului — cele trei caneluri paralele în linie și cele patru caneluri în valuri — sînt în continuare, formînd un tot: se pornește cu liniile paralele și se continuă apoi, fără a se ridica instrumentul pînă la terminarea

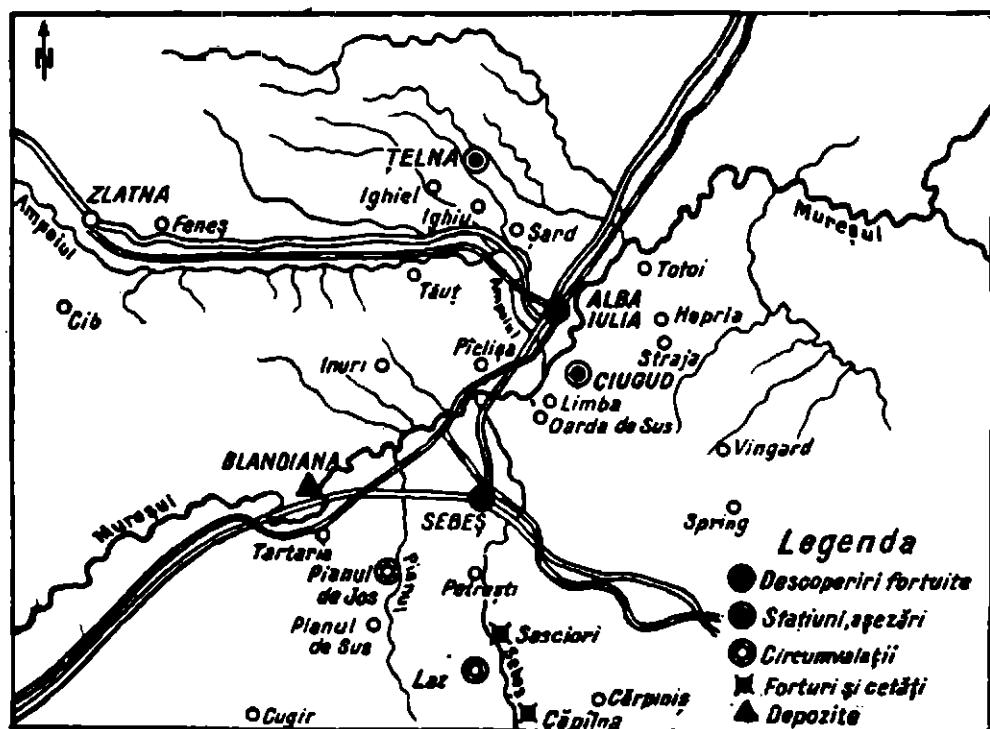

Fig. 8. — Regiunea Alba Iulia. Descoperiri din perioada feudală timpurie.

ornamentului în valuri, adică pînă sub buza vasului. Buza acestui vas este ușor răsfrîntă în afară și ornamentată pe partea ei superioară cu o adîncitură la mijlocul suprafeței externe. Sub partea inferioară a buzei, mai mult de jumătate deteriorată, se observă trei mici striuri paralele. Pasta este rău frămîntată și are multe impurități, rău arsă. Pe fund vasul are o stampilă, formată dintr-un cerc care încadrează o svastică ale cărei extremități sînt destul de tocite. Forma vasului este extrem de interesantă: o « ploscă » al cărei gît alungit pornește dintr-un corp sferoidal, care se termină aproape brusc printr-un fund razant. Dimensiunile vasului sînt: înălțimea 17 cm, circumferința corpului 33 cm, diametrul fundului 7,7 cm, diametrul gurii, probabil, de 6 cm, diametrul ștampilei, așezată în centru, de 1,8 cm (pl. I/1-1b). Locul unde a fost găsit acest vas nu se cunoaște, dar se poate presupune, cu certitudine, că el a fost descoperit fie în Alba Iulia, fie în imediata sa apropiere.

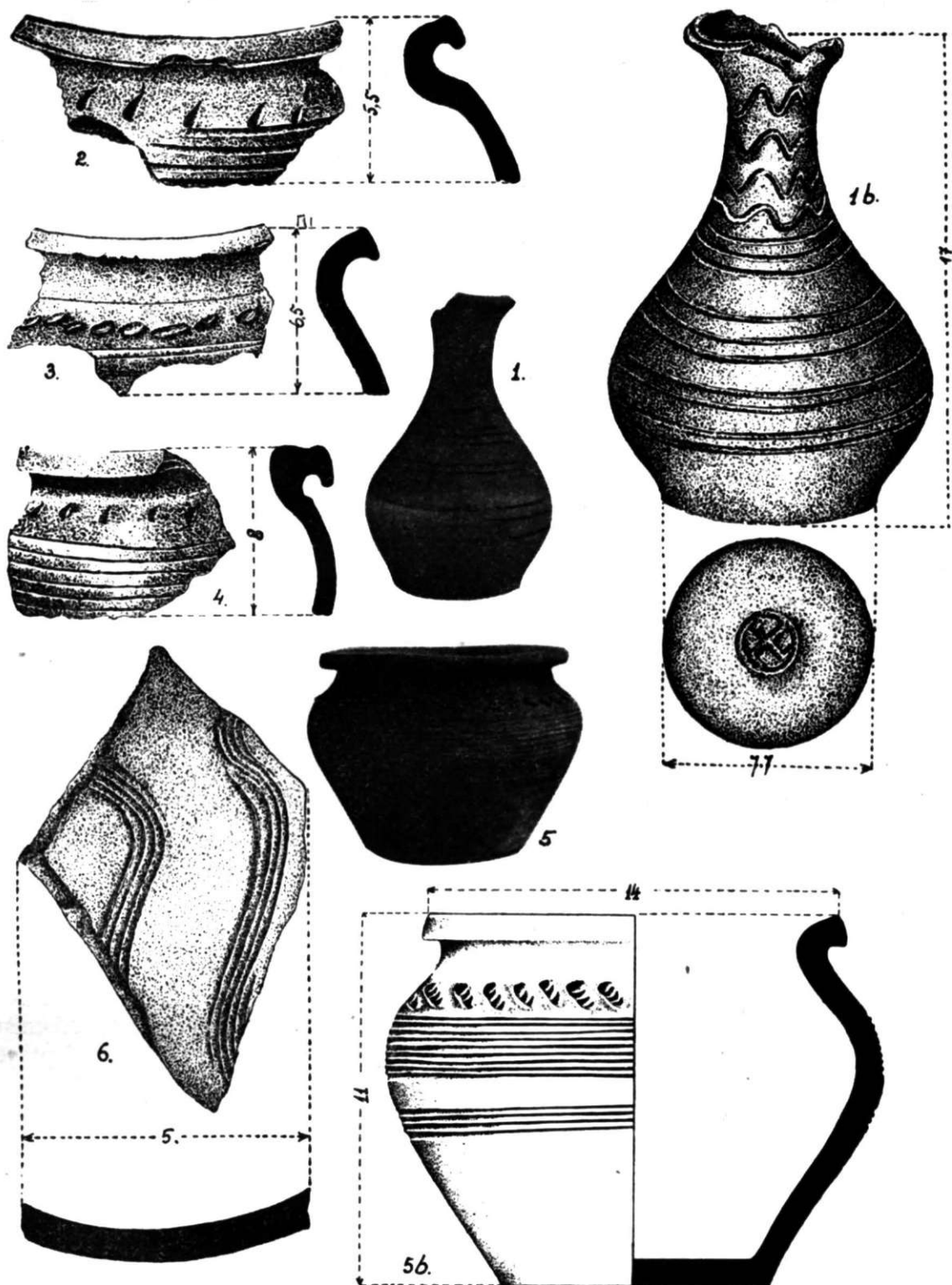
Forma vasului, de recipient cu gît lung și corp sferic, fără toartă, se pare că este, cel puțin pînă în prezent, destul de rară în descoperirile feudale timpurii, atît la noi cît și în alte regiuni.

În săpăturile de la Dinogetia, făcute în campania 1949, s-a descoperit un vas al cărui corp este asemănător cu acest vas, dar care are un gît deosebit¹.

K. Mijatev dă un exemplar, descoperit într-un tumul la Pliska, foarte asemănător ca formă cu vasul nostru, dar care are o toartă. Autorul datează vasul² de altfel ca întreg materialul slav de la Pliska, în sec. X.

¹ « Ștudii », I, 2, 1949, p. 134, fig. 2.

² K. Mijatev, *op. cit.*, p. 56, fig. 45 a.

Pl. I. — Alba Iulia. Fragmente ceramice și vase din epoca feudală timpurie.

S-ar părea că această formă de vas-ploscă să fie o moștenire celtică, lucru ce-l lasă să se înțeleagă atit Mijatev, accentuind puternica influență celtică în Europa centrală, cit și Janina Rosen-Przeworska, care dă un număr de patru recipiente identice cu vasul de Alba Iulia, provenite din Prusia și Polonia¹.

Vasile Pârvan, referindu-se la celți și la influența lor în Dacia, preciza:

« Această industrie ceramică locală a continuat și sub romani... încit am putea fixa liniile principale ale unei întregi genealogii a ceramicii daco-celte în afară de influențele pur romane, de la geții lui Burebista până la goții, la gepizii și la avarii din primul ev-mediu. Cine a transmis formele? Nu e decit un răspuns: aborigenii care au rămas totdeauna pe loc »².

Pentru a se ajunge la o concluzie clară va fi nevoie de alte descoperiri și de alte materiale comparative.

Stampila, un cerc care închide o svastică, pasta de culoare cenușie și ornamentul în valuri și caneluri paralele sînt elemente slave neîndoienice, care se găsesc pe tot teritoriul locuit de slavi³.

Volumul foarte redus al vasului ne face să credem că el era folosit pentru a păstra ulei sau alt lichid prețios. N-ar fi exclusă nici o întrebuințare rituală la înmormintări. Extrema raritate a formei și ornamentarea relativ bogată a vasului ne îndreptătesc să presupunem că el a aparținut unui șef de trib sau unei persoane cu stare materială bună.

Cu oarecare aproximație am putea data acest vas slav în jurul secolului X, luînd în considerație simplitatea ornamentației — reducerea ei la elementele primare de val adîncit și canelură grosolan executată, precum și o pastă rău frămîntată, prea puțin arsă, vasul fiind greu față de mărimea lui. Datarea vaselor slave cu ștampilă nu este încă definitivă, cercetătorii nefiind încă de acord, toate părerile însă îmbrățișînd secolele X—XII⁴.

c) În toamna anului 1942 cu prilejul săpării unui șanț pentru așezarea conductelor de calorifer, s-a descoperit în curtea Catedralei Ortodoxe din Cetate, în spatele altarului la o depărtare de 8 m și la o adîncime de 0,80 m, deasupra unor resturi romane — fragmente de cărămizi, țigle, olane, pietre și resuri de mortar — un vas slav întreg înalt de 11 cm, cu lățimea maximă de 15 cm (pl. I/5-5b). Vasul destul de masiv, are o formă aproape sferică, fără torți, diametrul maxim depășește înălțimea, buza ușor răsfrîntă în afară, gîtul scurt, formînd cu umărul vasului un fel de canal rotund și mult adîncit, mijlocul foarte bombat, partea inferioară descrește treptat spre fund. Lutul este grosolan, incomplet ars, rău frămîntat, cu multe pietricele și păioase, format din trei straturi de culoare cărămizie la exterior, cenușiu deschis la mijloc. Vasul, în comparație cu mărimea lui, este foarte greu, pereții avînd o grosime uniformă de 0,7 cm. Culoarea vasului este cărămizie deschisă, cu nuanțe cenușii închise atit în exterior, cit și în interior. Nu se poate preciza dacă vasul a fost sau nu folosit la foc. El este ornamentat pe umăr: în partea superioară cu un briu format din trei grupuri de trei, câteodată din patru, incizii, în poziție oblică, făcute cu un pieptene

¹ Ibidem, p. 74; Janina Rosen-Przeworska, *Antiquités celtiques en Pologne*, în « Swiatowit », « XIX, 1948, p. 179—322, fig. 17/1, 2 și fig. 18/1, 2; vezi și J. Déchelette, *Manuel d'Archéologie...*, IV, fig. 671.

² V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunea Carpato-Dunăreană*, traducere R. Vulpe, 1937, p. 133.

³ J. Kostrzewski, *Les origines...*, p. 301, fig. 169 și fig. 232—236; K. Mijatev, *op. cit.*, p. 10, fig. 7—8, 21—26; R. Jakimowicz, *Encycl. Polska*, IV, p. 368 și fig. 391, fig. 1/3. Asupra stampilelor și infinita lor varietate, vezi J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 301—304.

⁴ K. Horedt, *op. cit.*, p. 446, nota 1; Gh. Ștefan crede că obiceiul mărcilor de pe vasele slave are origine veche, romano-bizantină (« Studii », II, 1, p. 136); R. Jakimowicz, discutînd toate formele de sigilii și litere cunoscute în Polonia, le situează în

secolele IX—XI (*op. cit.*, p. 389—390); Adolf Nasz, care la cercetările de la Opole a găsit și ceramică cu smalț și cu urme de grafit, este de părere că mărcile de pe fundul vaselor datează din sec. XII (Opole, Wrocław, 1948, p. 56); la Grodno, pe Niemen, Władzimirz Holubowicz a descoperit diferite litere și semne chiar pe cărămizi, datînd din secolele XI—XII (« Slavia Antiqua », I, p. 581—582); J. Kostrzewski, *op. cit.*, crede că stampele încep în a doua jumătate a secolului X, o dată cu apariția unei roți perfecționate de olărie și ca o consecință a rivalității dintre ateliere: « De nombreux ateliers de potiers se créent et rivalisent entre eux qui, pour distinguer leurs productions de celles de leurs concurrents, commencent à imprimer sur leurs marchandises des marques de fabrique en relief, placées sur le fond des vases » (p. 302).

sau alt instrument de os, iar în partea centrală și inferioară cu două grupuri de nouă și patru caneluri — reduse la linii aproape — superficiale și paralele.

D. Popescu, în săpăturile de la Lechința de Mureș din anul 1925, a remarcat forme identice. În «Dacia», II, 1925, p. 336 și urm., planșa XVII/2 se reproduce un fragment de vas asemănător ca formă cu cel descoperit la Alba Iulia și ornament pe umăr cu trei rînduri de caneluri paralele.

Gr. Florescu, analizînd ceramica de la Capidava, discută această formă «de borcan fără toarte, cu corpul sferoidal», găsindu-i analogii la Aiud și la Bandul de Cîmpie, dar ezită a o data, deși vasele despre care e vorba sînt contemporane cu așezarea slavilor în Transilvania¹.

Gh. Ștefan reproduce un fragment de vas, ornamentat cu linii paralele și cu valuri, identic ca formă cu vasul nostru². Ist. Kovacs dă o serie întrecăgă de vase de acest fel, provenite de la Apahida, Sintana de Mureș și Bandul de Cîmpie, pe care le datează din Latène pînă către secolul VII³. V. Părvan se oprește și el îndelung asupra urnelor din mormintele de la Bandul de Cîmpie, pe care le socotește autohtone, ele fiind «în continuitate cu viața mai veche din Dacia»⁴.

Aria de răspîndire a acestei forme sferice de vas se pare însă că este mult mai mare, iar persistența ei deosebit de tenace.

J. Kostrzewski, într-un studiu de sinteză, dă forme identice de vase, cu corp sferic, începînd cu epoca de bronz, iar R. Jakimowicz prezintă unele exemplare de vase slave, cu ornamente identice în mare parte cu vasul nostru, provenite din Polonia și Moravia, pe care le datează între secolele VI și XI⁵. Bogdan Kostrzewski publică materialul descoperit într-un cimitir din perioada romană de la Konin, în Polonia Mare, și dă forme de vase identice⁶; iar Adolf Nasz a descoperit în săpăturile de la burgul slav Opole din Silezia un vas ornamentat în regiunea pîntecului cu caneluri superficiale, identic, ca formă, cu vasul de la Alba Iulia, pe care cercetătorul îl datează în jurul secolului XI⁷.

Stanislas Buratynski prezintă un material arheologic din regiunea Jaroslaw, de la Munina Wielka, cu unele forme foarte asemănătoare cu vasul nostru, pe care le datează «dintr-o epocă mai veche decît secolul X»⁸. J. Neustupny analizează întreaga problemă a ceramicii slave, în comparație cu ceramica de tip merovingian, urmărind formele de vase dublu-con între secolele V-X. Unele din exemplarele prezentate ca material documentar, cu ornamente în valuri, caneluri sau incizii, sînt identice cu vasul de la Alba Iulia. Autorul datează aceste vase între secolele VI și VIII⁹.

J. Kostrzewski, analizînd cunoscutele lucrări ale lui Knor și Petersen, precizează următoarele în ce privește ornamentul cu pieptenele, pe care cei doi arheologi germani îl socoteau că ar data între anii 950 și 1050: «En Silésie la poterie ornementée de la même façon (ornementation en peigne) apparaît déjà au VIIe siècle»¹⁰, iar în lucrarea sa de sinteză *Les origines de la civilisation polonaise*, analizînd atît evoluția formelor, cît și a ornamentelor, este de părere că vasele biconice și ornamentele bogate de caneluri paralele și valuri se pot încadra între secolele VII și X¹¹.

¹ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 335—336, fig. 5. Întreaga bibliografie a formei.

² Gh. Ștefan, *Fouilles de Mănăstirea*, «Dacia», II, p. 395, fig. 10/52.

³ Ist. Kovacs, «Dolgozatok», II, 1, 1911, fig. 25/2, 4, 5 și fig. 29; «Dolgozatok», III, 2, 1912, fig. 16/1, fig. 41/5, 6, 7, fig. 77/3, 5, fig. 106/2, 4; «Dolgozatok», IV, 2, 1913, fig. 9/3, 9, 11, 12, fig. 32/2, 3, 7, fig. 54/5, 7, fig. 62/3.

⁴ V. Părvan, *Getica*, p. 569—572.

⁵ *Encycl. Polska*, IV, pl. 58/15, pl. 66/15, 21, pl. 70/18, pl. 75/3, pl. 91/2, 5, pl. 94/4, 5 și pl. 99/7.

⁶ «Przegląd Arch.», VII, 2, 1946, fig. 45/5, fig. 53/11 și fig. 104/1.

⁷ Adolf Nasz, *Opole*, Wrocław, 1948 (Bibl. Arch., 1), pl. 1/3.

⁸ «Swiatowit», XVIII, p. 249, fig. 1—3, 11.

⁹ «Slavia Antiqua», I, Poznań, 1948, p. 432, fig. 2, 7, 8, 35.

¹⁰ «Przegląd Arch.», VII, 1, 1946, p. 7 (rezumatul francez).

¹¹ J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 293—294, 484—488, fig. 160, 234, 236.

Arheologul ceh Rudolf Turek datează ceramica slavă, descoperită în mai multe localități din Boemia, la un loc cu diferite obiecte de podoabă și monede, între secolele X și XI. Un vas din Petrovice, ornamentat pe umăr cu linii circulare și un motiv liniar în zig-zag în partea superioară, se aseamănă perfect cu vasul de la Alba Iulia. Autorul face o remarcă deosebit de importantă asupra evoluției ornamentării vaselor slave: ... «la céramique... simplifie son ornement au début du XIe siècle: on remplace les ondes larges par une ligne simple et l'on préfère les rayures»¹.

Josef Poulik, luind ca bază descoperirile avare din Moravia, precizează că o reexaminare a întregii probleme a ceramicii descoperite în mormintele avare se impune, deoarece nu poate fi vorba de influența unui popor nomad, care nu putea să aibă o ceramică specifică. Numai slavii, care trăiau în aglomerații agricole, aproape de avari, cu organizare militară, puteau să aibă o ceramică a lor: «Les Slaves possédaient déjà leur céramique avant l'arrivée des Avars, au temps de leurs relations avec les ateliers romains de la dernière époque qui avaient duré dans la plaine-basse carpathique jusqu'au VIe siècle». Arheologul ceh dă o serie de materiale, printre care și unele vase cu formă sferoidală, cu buză răsfrintă și ornamentație pe pîntec: caneluri superficiale, zig-zaguri, în valuri sau incizii punctate. Un vas are ornamentații pe umăr, în două brîuri formate cu pieptenele, foarte asemănătoare cu vasul nostru. Datarea lor, după concluziile lui J. Poulik, este secolul VII, lucru ce se desprinde nu numai după ceramică și alte obiecte, dar și după ritul și felul mormintelor: incinerarea predomină. Toată regiunea dintre Dunăre și riul Dyjn, unde s-au făcut cercetările, a fost populată². Și alți arheologi cehi accentuează existența unei puternice colonizări slave în a doua jumătate a secolului VI și începutul secolului VII în Boemia centrală, unde veniseră chiar din veacurile IV și V³.

O descoperire fortuită, în Ungaria, la Alsógeller, a unor cimitire din epoca avară, a dat la iveală o serie de vase și alte obiecte. Unele din vase au sigilii pe fund și ornamente în valuri. Lengyel Kovrig Ilona, discutind problema ceramicii slave cu sigiliu, în raport cu părerile lui Knorr, Schuchhardt, J. Kostrzewski, Niederle, Pirtioni și alți arheologi, ajunge la concluzia următoare: Dependența etnică a vaselor cu sigiliu pe fund nu se poate rezolva temeinic, deocamdată. Elementele romane, germanice și slave sînt atît de amestecate, încît este greu a le preciza, înainte de a avea toate datele, după numeroase descoperiri. Ceramica slavă se poate totuși data între jumătatea a doua a secolului VIII și secolul X. Unele vase descoperite la Alsógeller au o formă apropiată de vasul nostru. Autoarea pune și problema ceramicii autohtone a populației găsite de slavi, precum și a rolului olăritului clădit pe elemente romane și germanice. O presupunere în legătură cu ceramica slavă din mormintele avare este importantă: «Ne putem gândi la faptul că de la mijlocul secolului VII, prin poarta Deveny s-a produs o infiltrație, care a adus cu sine, pe de o parte moda vaselor ornamentate în valuri și cu sigiliu pe fund, iar pe de altă parte a adus meșteri olari... un anumit impuls slav și eventual meșteri olari slavi»⁴.

K. Mijatev dă în cunoscuta sa lucrare asupra ceramicii slave o serie întreagă de forme de vase asemănătoare cu vasul de la Alba Iulia, unele din toate regiunile slave, altele numai din Bulgaria. Nici ornamentația acestor vase sferoidale nu este prea diferită de aceea a vasului nostru. O parte din vase sînt din categoria ceramicii protoslave — *predgradistna keramika*, iar o altă parte sînt din ceramica mai recentă — *Burgwall-keramik*. Autorul, după ce precizează dezvoltarea ceramicii slave între secolele VI și

¹ Rudolf Turek, *Les trouvailles slaves de la Bohême*, «Slavia Antiqua», I, p. 510—535, fig. 8/8.

² J. Poulik, *Kultura Moravských Slovanů*, «Slavia Antiqua», I, p. 346—348, fig. 3/15, 5/10, și 8/9.

³ Emmanuel Simek, *Sur l'origine de l'Etat Tchéque*,

«Slavia Antiqua», I, p. 365—366 (rezumatul francez).

⁴ Lengyel Kovrig Ilona, *Avarkori sírok Alsó Gellértől (Csalokőz)*, «Antiquitas Hungarica», II, 1—2, p. 120—131, fig. 4/3.

XIV, insistă asupra datării mai precise a materialului de la Pliska, Madara și Preslav din Bulgaria, între secolele IX și X¹.

După această analiză a formei și ornamentației, putem să tragem unele concluzii.

Atât în mediul arheologic al Daciei, cât și pe o arie extraordinar de întinsă unde a existat populație slavă, forma vasului nostru se poate urmări din Latène pînă către secolul XI. Ornamentația în caneluri superficiale se poate, de asemenea, urmări în acest vast spațiu, începînd cu secolul VI pînă către secolul XI. Ornamentația cu pieptenele se pare că ar data din secolul VII.

Deși asemănător ca formă și în mare parte ca ornamentație, vasul slav de la Alba Iulia are prin ornamentația sa specifică — brîu cu incizii răsucite și caneluri superficiale — un aspect deosebit, confirmînd probabil acel *facies local*, admis și confirmat de cercetătorii noștri. Cu toate că nu putem încă să propunem o datare precisă a vasului nostru, totuși putem emite ipoteza că el este din secolele IX—XI, lucru ce-l determină atât dezvoltarea consecventă autohtonă a formei, cât și frumoasa și eleganta ornamentație a briului, făcută cu pieptenele.

Capacitatea modestă a acestui vas — 1,600 l. — ne îndreptățește să credem că el era folosit pentru păstarea unor lichide mai prețioase — vin, lapte, miere, hidromel (*mied*), bere (*piwo*), cwas — și că în anumite împrejurări astfel de vase serveau și la îndeplinirea unor rituri de înmormîntare, unele din ele fiind descoperite în morminte. Bogata și eleganta lui ornamentație ne face să credem că el a aparținut unei familii înstărite de fruntași ai unei comunități slavo-romîne din vechiul Bălgrad (Alba Iulia).

d) În cursul lunii iulie 1943, în săpăturile arheologice efectuate de noi pe bulevardul Dobrogeanu-Gherea, în fața Căminului de ucenici, la o adîncime de circa 0,70 m, s-au descoperit trei fragmente de ceramică slavă (pl. I/2,3 și 4)².

Pasta este grosolană, cu multe pietricele, incomplet arsă, rău frămîntată, cu urme de cenușă, de culoare cărămizie închisă, cu nuanțe negricioase; lutul are două straturi: la mijloc negru închis, iar la extremități pături subțiri de culoare cărămizie; grosimea fragmentelor este la buză de 8—9 mm, iar pereții de 4—6 mm. Forma vaselor este aceea a oalelor obișnuite, cu pîntec puțin bombat. Două fragmente au buzele mai răsfrînte în afară, cu marginea lor externă lată de 15 mm, îndoită oblic, în jos, formînd o dungă subțire și o adîncitură cu gîtul scurt al vasului (pl. I/2 și 4). Celălalt fragment are buza ușor răsfrîntă în sus, o margine exterioară oblică, lată de 8 mm, gîtul zvelt, iar pîntecul pare mai puțin bombat. Ornamentația este formată din briuri incizate, mici caneluri paralele pe umerii vaselor. Două fragmente identice și prin forma buzei au un brîu incizat, pe partea superioară a umărului vasului, făcut cu un obiect ascuțit — ca un cuțit — după forma împunsăturilor cu partea de sus mai îngustă decît cea de jos; după acest brîu urmează canelurile, dintre care unele sînt neregulate (pl. I/2 și 4). Fragmentul din pl. I/3 are un brîu alveolar incizat, cu marginea de jos ieșită și răsfrîntă în afară, forme ce par a fi făcute cu vîrf de obiect de os, lemn sau altfel de instrument turtit la capăt; canelurile sînt superficiale, dar destul de clare; o linie circulară pare a se desena și deasupra briului alveolar. Forme asemănătoare de oale comune au fost descoperite la Lechința de Mureș, în împrejurimile Sebeșului, la Blandiana, la Mănăstirea, Capidava, Satul Nou, Dinogetia și în alte localități.

Forma este a oalei fără torți, cu corp bombat, buza mai mult sau mai puțin răsfrîntă, pereții mai subțiri spre pîntec, fundul plat.

Ornamentele — motive simple, incizii și caneluri înguste — sînt specifice slave. Aria de răspîndire a acestei forme de oale comune, precum și ornamentația trec dincolo

¹ K. Mijatev, *La céramique...*, fig. 1/5, fig. 3 (tumul de la Kuznevkova, regiunea Moscova), fig. 5/15 (Zelenic, Boemia), fig. 7/11 (Polonia), fig. 8/2 (Ungaria),

fig. 17/2 (Pliska), și fig. 42 (Bukjuovici, Bulgaria).

² « Apulum », III, 1, p. 196.

de granițele noastre, în mediul lumii slave. Găsim astfel de vase în Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, Bulgaria și probabil în alte regiuni slave¹.

Credem că în ceea ce privește datarea fragmentelor de ceramică slavă ne putem mărgini la secolele X—XI.

e) Pe strada Aurel Vlaicu de pe Platoul Romanilor, din Cetate, la casa cu nr. 17 s-a săpat în luna februarie 1951 o pivniță de dimensiunile 5,30×9 m. În pământul de umplutură, în care s-au observat pietre cioplite, fragmente de ceramică romană, țigle și cărămizi, printre alte fragmente simple de ceramică slavă, a fost descoperit și un fragment ornamentat în valuri (pl. I/6). Lutul este cu multe ingrediente, de culoare roșiatică, în trei straturi, la mijloc cenușiu, iar la exterior cărămiziu. Ornamentul este compus din două grupuri de patru și cinci caneluri, trasate cu pieptenele. Forma vasului nu se poate determina, dar după grosimea peretelui — 5 mm — s-ar putea spune că este vorba de un vas comun, ornamentat în partea superioară a umărului său.

2. Așezarea slavă de la Ciugud

În cursul lunii august 1948, studenții Augustin Mocanu și Ioan Oțoiu, care au luat parte activă la întreaga campanie de săpături din anul acesta, au adus la Muzeul Regional câteva fragmente de ceramică slavă, culese de la confluența Ampoiului cu Mureșul, de pe țărmul stîng, puțin mai sus de podul plutitor, la o depărtare de circa 2 km de Alba Iulia. S-au întreprins cercetări de identificare și verificare în zilele de 4—9 și 23 septembrie

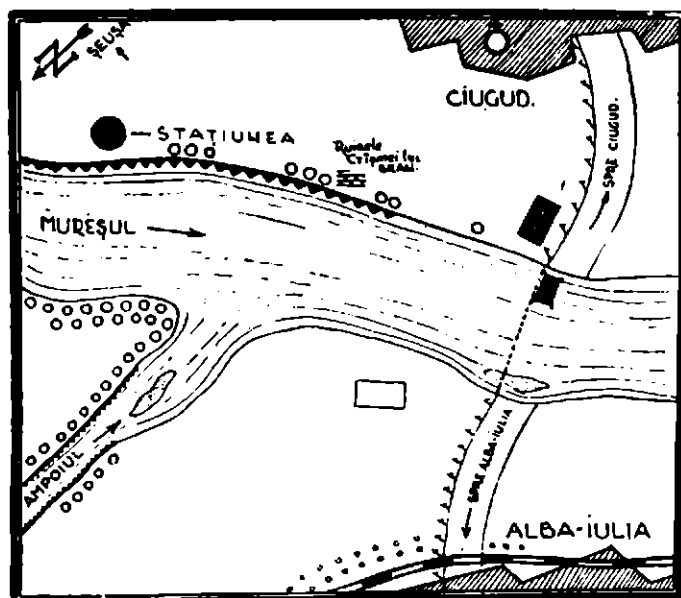

Fig. 9. — Ciugud. Stațiunea din perioada feudală timpurie. Plan de situație.

1948 și în zilele de 9—12 august 1949, la început de către Muzeul Regional din Alba Iulia, apoi sub egida Institutului de istorie și filozofie din Cluj, cu participarea arheologului K. Horedt, care a dat unele amănunte despre această stațiune (« Studii », II, 1 p. 144). La o verificare a acestei stațiuni din ziua de 23 septembrie a participat și D. Berciu, de la Universitatea din București.

Stațiunea e situată pe țărmul stîng al Mureșului², mai sus puțin de « Brudină », în regiunea numită *Gruef*, în fața confluenței Ampoiului cu Mureșul, pe locul unde a fost înainte de primul război mondial cîrciuma lui Bran (fig. 9). Regiunea întreagă de la malul Mureșului pînă către satul

Ciugud și dealurile dinspre SE poartă numele semnificativ de « Bisericuța », deși în această parte nu există nici o clădire veche sau ruine³.

¹ Széll Márta, *Századi Temetők Szentes környékén*, in « Folia Arch. », III—IV, p. 244, fig. 7/2; Lengyel Kovrig Ilona, « Antiquitas Hungarica », II, 1—2, p. 125, fig. 4/4; R. Jakimowicz, *Encycl. Pol.*, IV, pl. 94/3; J. Kostrzewski, *Les origines...*, p. 485, fig. 234; J. Poulik, *Kultura moravských Slovanů a Avard, in « Slavia Antiqua »*, I, p. 332, fig. 4/1, și 5/9; K. Mijatev, *op. cit.*, fig. 1/1, și 5/10.

² Ca și în alte părți ale Transilvaniei, locuitorii de pe malurile Mureșului sau altor riuri, deci și cei de la Ciugud, numesc podul plutitor « Brudină », iar barca de trecere « Cin ». În alte regiuni podul plutitor se mai numește « Brod », iar locul de trecere « La Brudină » sau la « Brod »; vezi și *Brudinici*.

³ O apropiere s-ar putea face cu Dinogetia-Bisericuța, vezi « Dacia », XI—XII, p. 303.

Din informațiile culese de la unii locuitori mai bătrâni am aflat că s-au găsit în aceste locuri, mai demult, morminte și oale cu cenușă, ceea ce ar presupune existența unui cimitir. Încercările noastre de a ajunge la o dovadă concludentă în această privință au fost fără nici un rezultat.

Sondajele s-au făcut atât pe țărmul Mureșului cât și pe terasă. Mărimea lor a variat între 5 și 16 m lungime, 1 și 1,85 m lățime și pînă la 1,80 m adîncime. S-a constatat existența mai multor straturi de cultură:

- a) medieval, de la 0,60 la 0,70 m.
- b) roman, de la 0,80 la 0,95 m.
- c) hallstattian, de la 1 la 1,50 m.

În acest studiu ne preocupă numai stratul de civilizație medievală. În sondajele făcute mai ales în țărm — pe terasă urmele sînt extrem de rare — au început să apară fragmente de ceramică slavă, la o adîncime de 0,60 m. În unele părți au ieșit la iveală și vetre, în jurul cărora mai cu seamă au apărut cele mai multe fragmente de ceramică, ce se adîncesc uneori pînă la 0,90 m, pătrunzînd în stratul roman. S-au săpat cinci vetre care presupun existența unor locuințe-bordeie, destul de modeste. Se observă 2—3 pietre, slabe urme de pămînt gălbui, puțin chirpici primitiv, un strat de cenușă, puține oase de animale și păsări. În general mărimea unei vetre este de 80 cm lungime, 65 cm lățime, iar grosimea stratelor de pămînt gălbui și cenușă este de 10—15 cm (fig. 10).

Deoarece în Ciugud apare ceramica slavă *in situ*, într-o așezare bine definită și într-o săpătură sistematică, socotim că este necesar să prezentăm interesantul și relativ bogatul material ceramic descoperit, în mod cit se poate de amănunțit.

Ca tehnică a pastei, distingem patru categorii de ceramică:

a) Fragmente din pastă grosolană, cu multe impurități și pietricele, binișor arsă, de culoare cenușie închisă, cu nuanțe cărămizii și cu pereții ce merg subțindu-se spre pintecul vasului (pl. II/1, 2, 4, 5, 8, 9, 12, 13, 15).

b) Fragmente de lut grosolan, incomplet ars, rău frămîntat, cu pietricele, de culoare cărămizie deschisă, cu nuanțe cenușii în interior, cu pereții ce merg subțindu-se spre umărul vasului, pastă cu două straturi distincte: unul gros de culoare cenușie închisă, în interior, și unul foarte subțire cărămiziu, în exterior, lustruit, un fel de slip (pl. II/3, 7, 10, 17, 19, 20).

c) Fragmente de culoare cenușie deschisă în exterior, cu un strat uniform foarte subțire, puțin lustruit, de culoare cărămizie în interior, pastă grosolană incomplet arsă, rău frămîntată, cu multe pietricele și impurități, unele fragmente cu păioase (pl. II/11, 14, 18).

d) Fragment de culoare cenușie, foarte deschisă, din pastă grosolană cu impurități, bine arsă, pereții foarte subțiri, rezonanți, strat de pastă uniform (pl. II/16).

Deși n-avem nici un vas întreg, totuși după fragmentele ceramice descoperite se pot distinge următoarele forme:

1) Vase-borcan, cu buza răsfrintă oblic, în sus, cu marginea superioară ascuțită ușor sau bine rotunjită, teșită apoi la exterior — de dimensiuni între 5 mm și 1 cm — cu

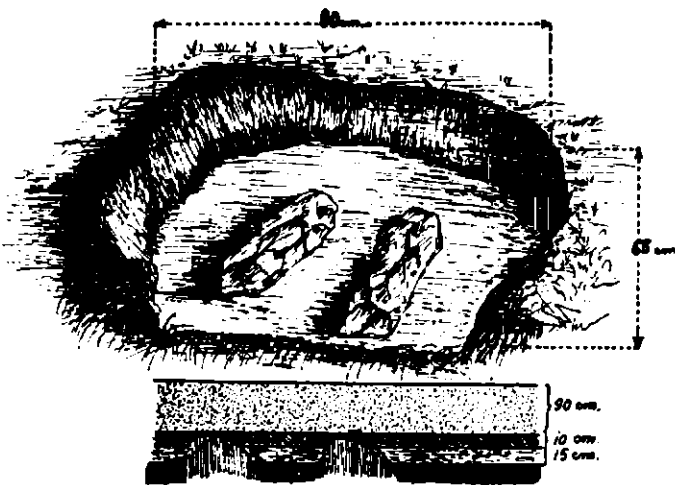

Fig. 10. — Ciugud. Vatră, vedere generală și stratigrafică.

o dungă bine marcată sau modelată pe latura inferioară, gît scurt, de la care începe lărgirea treptată a pereților, prezentînd către mijloc diametrul maxim (pl. II/1, 3—14, 16, 18).

2) Vase-borcan, fără toartă, cu diametrul maxim sub umăr, cu buza mult răsfrîntă în afară, teșită la marginea exterioară, cu gît foarte scurt, formînd cu el o adîncitură în formă de canal, împreună cu partea superioară a umărului vasului, care începe să se lărgească brusc (pl. II/2, 17).

3) Vas de dimensiuni mai mari, cu buza răsfrîntă drept în afară, ornamentată cu caneluri mari și mici pe partea superioară, rotunjită pe partea inferioară, deosebit de masivă, cu pereții coborînd ușor, cu un diametru probabil mai mare decît gura vasului (pl. II/15).

4) Vase-găleți, cu buza puternică, răsfrîntă mult *înduntru* — lățimea 4—4,5 cm — perforată de două orificii, cu diametrul de 15 mm, care serveau la suspendarea vasului, rotunjită sau dreaptă, modelată cu adîncituri între orificii și cu ieșituri în dreptul lor, spre interiorul căldării (pl. II/19) și cu o altă ieșitură uniformă pe marginea exterioară a vasului (pl. II/20), cu pereții aproape drepți și relativ destul de subțiri față de grosimea buzei.

Este interesant de notat că nu s-a găsit nici un fragment cu toartă și nici o mînușă separată. Fragmentele de vas din pl. II/16 păstrează o urmă a mînușii, care începe sub marginea inferioară a buzei, de formă turtită, cu o ușoară bombare la mijloc, fără nici un ornament.

Toate vasele, după fragmentele descoperite, au fost lucrate la roată, unele cu multă îngrijire, altele în mod primitiv.

Ornamentarea fragmentelor de ceramică slavă se poate reduce la cîteva motive, formate din incizii și linii grupate:

a) Linii adîncite — mici caneluri — paralele și distanțate (pl. II/16) sau succesive paralele, mai mult adîncite (pl. II/10), sau reduse la simple zgîrieturi, ce par făcute cu dinții unui pieptene (pl. II/15), în mod constant pe umerii vaselor și pe pereți, rar pe partea superioară a buzei unor vase mai mari (pl. II/11,13), cînd apar unele caneluri elegante;

b) Ornamentul în valuri, caracteristic epocii și ceramicii slave, formate din una, două, trei și patru linii ondulate puțin (pl. II/11,13), mai pronunțat (pl. II/14) sau chiar în zig-zag (pl. II/12).

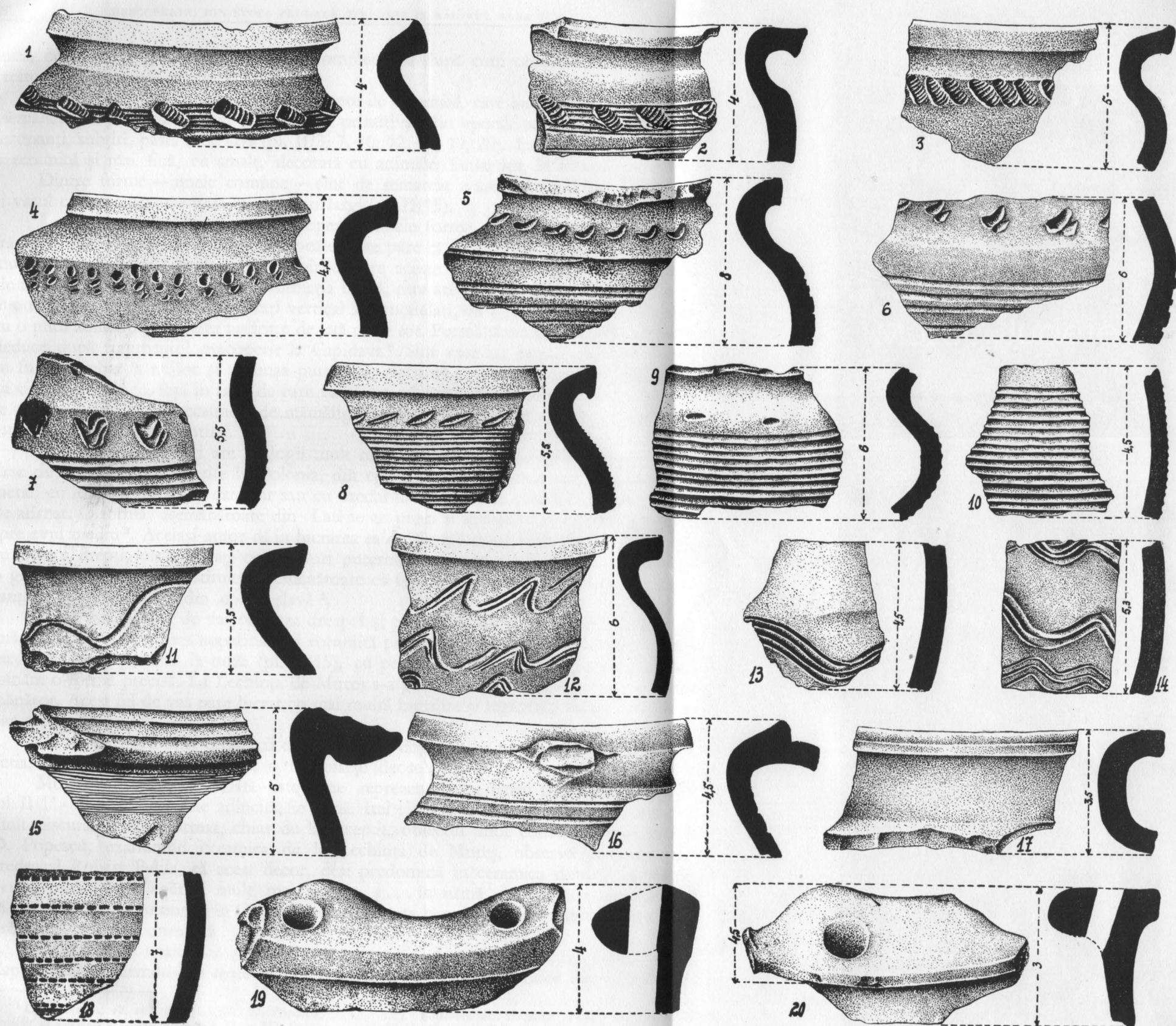
c) Linii paralele succesive sau distanțate, combinate cu incizii diferite: simple împunsături, destul de rare (pl. II/9), împunsături dese executate cu un obiect ascuțit (cuțit?), de formă alveolară (pl. II/8) sau forme făcute cu unghia (pl. II/5) sau chiar cu un obiect rotund, grupate (pl. II/4), două sau trei forme alveolare grupate (pl. II/6,7).

d) Un briu de forme alveolare puțin distanțate sau succesive ce par a fi executate cu un pieptene sau alt obiect dințat, asemănător cu instrumentul cu care s-au tras și liniile în formă de caneluri puțin adîncite. Acest ornament — cel mai expresiv — este suprapus canelurilor, puțin adîncite (pl. II 1,2), sau el singur formează motivul de ornamentație pe umărul vasului (pl. II/3). Formele alveolare așezate oblic și orientate spre stînga sînt făcute din șase sau cinci adîncituri, de obicei pe umărul vasului, mai aproape sau înai departe de buză.

e) Împunsături succesive de formă dreptunghiulară, așezate în linii paralele și puțin distanțate (pl. II/18).

În afară de *briul alveolar*, toate celelalte motive decorative sînt cunoscute.

Ca tehnică, fragmentele de ceramică slavă de la Ciugud nu se deosebesc de ceea ce s-a descoperit pînă în prezent în acest domeniu. Aceeași pastă puțin frămîntată, fri-

Pl. II. — Alba Iulia. Fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

abilă, cu multe corpuri străine, arsă incomplet, așa după cum observaseră și alți cercetători, în diferite regiuni¹.

La Ciugud apar însă și câteva fragmente de ceramică, care au la exterior un lustru asemănător slip-ului cunoscut la ceramica primitivă, din epocile superioare, cu pereții rezonanți, subțiri, pastă bine arsă (pl. II/3, 7, 10, 12, 18, 19, 20). La Dinogetia a apărut o ceramică și mai fină, cu smalt, decorată cu animale fantastice, în tehnica sgraffito.

Dintre forme — unele comune — sînt de remarcat vasele-căldări (pl. II/19, 20) și vasul cu buza ornamentată cu caneluri largi (pl. II/15).

La Lechința de Mureș s-au descoperit ambele forme, iar la Capidava numai un fragment de vas-găleată. Buze de vase-căldări se pare că au mai fost descoperite la Frumușeni (Arad) și la Capidava. Deosebirile între aceste vase-găleți sînt imperceptibile, ele mărginindu-se mai mult la conformația buzei, care are în exterior un relief mai pronunțat, iar în interior lobii perforați vertical sau modelați, cu forme rotunjite sau numai cu o mică adîncitură, în buza uniform de lată peste tot. Forma acestui fel de vase se poate deduce după fragmentul descoperit la Capidava². Sînt vase cu pereții aproape drepți, cu fund bombat la mijloc și cu buza puternică, răsfrîntă în interior și prevăzută lateral cu cîte două orificii, față în față, de care vasul era atîrnat la foc printr-o toartă, așa cum se procedează și azi cu ceaunele de mămăligă, în satele noastre de munte, sau așa cum este legată găleata de fîntînă.

Forma vaselor-găleți are analogii mult mai vechi. J. Kostrzewski prezintă cîteva vase de acest fel, descoperite în Polonia, din epoca de bronz, unele din lut, altele din metal, cu lobii perforați în exterior sau cu urechi în interior, de care sînt prinse mînere de atîrnat. O formă asemănătoare din Latène ar putea fi socotită ca o punte de trecere spre evul mediu³. Același autor dă în lucrarea sa de sinteză două vase-găleți din lut ars, cu pereții drepți, ornamentați cu caneluri puternice, descoperite în Silezia, precum și o găleată de lemn, reconstituită, asemănătoare ca formă, din care s-au născut cu siguranță modelele de lut din epoca slavă⁴.

După fragmentul de vas cu buza dreaptă și puternică, răsfrîntă în afară, ornamentată cu caneluri pe partea superioară și rotunjită pe partea inferioară, cu ornamente liniare, care încep imediat la buză (pl. II/15), cu pereții ușor lărgiți, nu putem să determinăm o formă precisă. La Lechința de Mureș s-a găsit, de asemenea, un fragment asemănător. Acest fel de vas pare lucrat cu mai multă îngrijire și legăturile lui cu Hallstattul par a fi ușor de conceput.

Gama ornamentației ceramicii de la Ciugud, deși nu are bogăția celei de la Dinogetia, totuși prezintă motive de o frumusețe deosebită.

Motivul în linie ondulată este bine reprezentat, pe patru fragmente ceramice (pl. II/11—14), fie ca o linie adîncită, fie două, trei și patru linii paralele. Acest decor este mult discutat și el a format, chiar de la început, obiectul unor constatări importante. D. Popescu, examinînd ceramica de la Lechința de Mureș, observă just, așa cum credea și Robert Behla, că acest decor, deși predomină în ceramica slavă la începutul evului mediu, are legături mult mai vechi: «... în urmă s-a căpătat convingerea că este mai vechi, nu numai în Occident, dar și în țara noastră, unde existența sa în epoca bronzului a fost constatată...»⁵.

Gr. Florescu analizează și mai amănunțit acest decor, la ceramica slavă de la Capidava și urmărindu-l în toate regiunile, începînd cu vasele neolitice din mormintele

¹ Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 326—327; D. Popescu, *Fouilles de Lechința de Mureș*, «Dacia», II, p. 337; Bucur Murea, *Stațiunea de la Satul Nou (Constanța)*, în «Studii», II, 1, p. 140.

² Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 337, fig. 8.

³ J. Kostrzewski, *Encyclop. Polska*, IV, pl. 52/7, pl. 73/43, 47 și pl. 81/9.

⁴ Idem, *Les origines...*, p. 304, fig. 172 și p. 161, fig. 68.

⁵ D. Popescu, *Fouilles de Lechința de Mureș*, «Dacia», II, p. 340—341.

egiptene de la Nevada și Ballas, continuînd cu ceramica de la Susa, Latène-ul celtic din Boemia «frecvent în tot teritoriul daco-tracic» și ajungînd pe ceramica provincială romană, de-a lungul secolelor I-IV, mai ales în provinciile romane danubiene și trecînd apoi la popoarele slave și germanice, la începutul evului mediu. Luînd ca bază părerea lui Ion Andrieșescu, referitoare la origina acestui ornament, descoperit și pe ceramica de la Piscul Crășani, precum și observațiile arheologilor Niederle, B. v. Richthofen și R. Jakimowicz, Gr. Florescu remarcă: «... derivarea ornamentului în val din cel roman-provincial nu se mai poate susține. Cred că răspîndirea atît de variată ca timp și spațiu a acestui ornament, cum și simplitatea lui, pledează pentru această părere»¹.

Vorbînd despre acest decor «le principal motif de la céramique slave des temps protohistoriques», J. Kostrzewski explică predominarea lui, în ceramica slavă la începutul evului mediu, prin răspîndirea roatei de mină a ciarului. Linia ondulață este, deci, o consecință a «vulgarizării» roatei: cînd roata era în acțiune «era de ajuns o apăsare a unui obiect ascuțit pe peretele vasului și o deplasare mai mare sau mai mică a lui, sus sau jos pentru a obține linia ondulață»².

Ornamentul în valuri face parte, prin urmare, din acele motive, cu caracter general, care apar simultan, chiar în epoci îndepărtate unele de altele, în regiuni diferite, predominînd însă în anumite momente ale civilizației umane, ca o caracteristică dominantă și ca un atribut principal al unei culturi.

Motivele rectilinii — linii paralele mai adîncite sau mai puțin adîncite, apropiate sau distanțate, caneluri înguste sau simple zgîrieturi, incizii alveolare, triunghiulare, dreptunghiulare sau urme de unghie — sînt de un caracter general, descoperite pe fragmentele ceramice din toate stațiunile slave, cunoscute pînă acum.

Un decor care ni se pare necitat pînă acum în stațiunile slave, este motivul format din adîncituri alveolare, făcute cu pieptenele sau cu un instrument de os special, prin apăsarea lui pe loc, fie pe un spațiu complet liber (pl. II/3) fie chiar pe ornamentul liniar, executat cu același instrument în jurul vasului (pl. II/1, 2). Se remarcă poziția oblică a motivului, format din 4, 5 și 6 mici caneluri răsucite pe loc, precum și repetarea lui la distanțe egale, mai mici sau mai mari, constituînd, după cît se poate vedea, un frumos brîu pe partea superioară a corpului vasului, fie imediat sub gît (pl. II/3), fie ceva mai jos (pl. II/1, și 2).

Același motiv de melcișori are și vasul slav de la Alba Iulia (pl. I/5—5 b). Pe acest vas, motivul apare pe partea superioară a umărului vasului și efectul lui estetic se poate observa mai bine: este unul din motivele slave rare și probabil unul dintre cele mai frumoase.

La Dinogetia s-au descoperit fragmente ceramice, ornamentate în același gen, cu același instrument, dar motivele diferă: ele au forme deosebite, după gustul meșterului olar. Acest decor expresiv de la Ciugud, din raionul Alba Iulia, va trebui urmărit în cercetările viitoare, mai ales că el nu figurează nici în repertoriul motivelor ceramicii slave din Bulgaria, Polonia și alte regiuni locuite de slavi³.

În general decorul, ori de ce natură ar fi el, este aplicat pe umerii vaselor.

Instrumentul ornamental de predilecție era un pieptene de os sau de lemn, cu 7—8 dinți, dintre care se imprimau 2—4, mai rar 5—7. Un astfel de instrument s-a descoperit și la Dinogetia. J. Kostrzewski dă în lucrarea sa de sinteză un exemplar de pieptene, descoperit la Ojcow, districtul Olkuz, în Polonia, pe care-l reproducem (fig. 11).

¹ Gr. Florescu, *op. cit.*

² J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 484.

³ V. Mijatev, *op. cit.*; R. Jakimowicz, *Encycl. Polska*,

IV, p. 368; J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 482, fig. 232 și p. 486, fig. 235.

În afară de pieptene, în combinația variată a decorurilor se mai foloseau: un beți-gaş sau instrument de os, rotund sau pătrat la capăt, pentru incizii simple sau dispuse în rânduri paralele (pl. II/18), pentru caneluri mai adânci sau mai subțiri (pl. II/5—10, 15, 16); un cuțitaș (pl. II/8), unghia sau pană de gîscă, trestie sau os rotund.

J. Kostrzewski, analizînd foarte amănunțit ornamentarea vaselor slave, ajunge la constatări importante. Astfel el stabilește că sînt trei faze în evoluția ornamenticii vaselor slave: secolele VII-IX, în care se cristalizează formele variate de decoruri rectilinii, în valuri, caneluri, stampile; secolele X-XI de unică înflorire, în combinații variare, în executare îngrijită și folosire de cele mai perfecționate instrumente; secolele XI-XII, decadența atît a motivelor decorative, reduse la simple zgîrieturi, cît și a tehnicii și a formelor, totul tinzînd spre rudimentar.

După părerea lui J. Kostrzewski pieptenele încetează de a mai fi folosit la sfîrșitul secolului X și începutul secolului XI¹.

Din cercerările făcute la Ciugud, precum și din materialul ceramic prezentat, reiese clar că avem a face cu o așezare slavă, în mare parte distrusă de apele Mureșului, care formează în fața stațiunii un cîmp mare, iar apele Ampoiului izbesc chiar în malul unde s-au descoperit urmele așezării.

Vetrele descoperite (fig. 10), asemănătoare cu cele determinate de Gr. Florescu la Capidava, precum și stratul de cultură, care na trece de 0,20 m, presupun o durată de timp nu prea îndelungată a așezării slave și ele arată că aci a locuit o populație modestă de agricultori și pescari, din epoca de simbioză slavo-romînă, adică din secolele X — XI.

Unele dovezi, cum sînt fragmentele de vase-găleți (pl. II/1,9 20) și fragmentele de ceramică expresiv decorată (pl./II/1,2,3 și 15) ar putea presupune o stare socială mai ridicată a comunității și chiar un import de vase. Gr. Florescu crede că vasele-căldări sînt importate.²

Pentru a ajunge totuși la o concluzie în privința datării ceramicii slave de la Ciugud, este necesar să aruncăm o privire asupra ipotezelor emise, atît de cercetătorii noștri, cît și de cei din țările învecinate.

O limită pînă unde ne putem duce pare că s-a fixat în urma datării prin monede a ceramicii slave din stațiunile Capidava și Dinogetia: secolele XI-XII. Gr. Florescu încadrează ceramica slavă între secolele VI-XI, luînd în considerație nu numai data statică a unei monede, ci și complexul culturii unde a fost descoperită. Chiar și vasele smălțuite sînt socotite de acest cercetător, din secolul VIII, cel mai devreme. Gh. Ștefan, analizînd materialul de la Dinogetia, stabilește trei perioade: sec. I-III — cultura fierului, materiale romane de caracter militar; sec. IV-VI, cetate nouă bizantină; sec. X-XII, locuințe slave. Între secolele VII și IX ar exista un hiatus, deși unele indicii sînt și în acest timp³. Bucur Mitrea, luînd ca punct de plecare concluziile lui Lubor Niederle, privitoare la Ceboslovacia, se oprește între secolele VIII, X, XI, la materialele ceramice de la Satul Nou (Constanța)⁴. K. Horedt crede că materialul de la Ciugud, pe care l-a examinat, aparține secolului XI. C. Daicoviciu, chiar de la începutul cercetărilor slave, s-a oprit la epoca simbiozei slavo-romîne, secolele VII-X⁵.

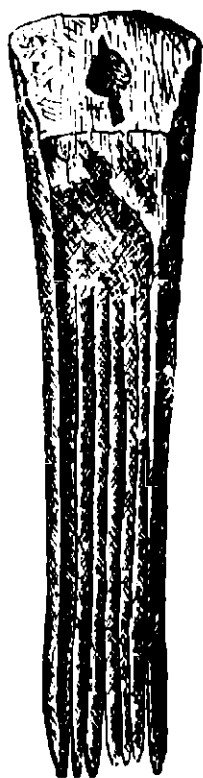

Fig. 11. — Ojkow, districtul Olkusz, Polonia. Pieptene pentru ornamentatul vaselor.

¹ J. Kostrzewski, *op. cit.*, p. 480—491.

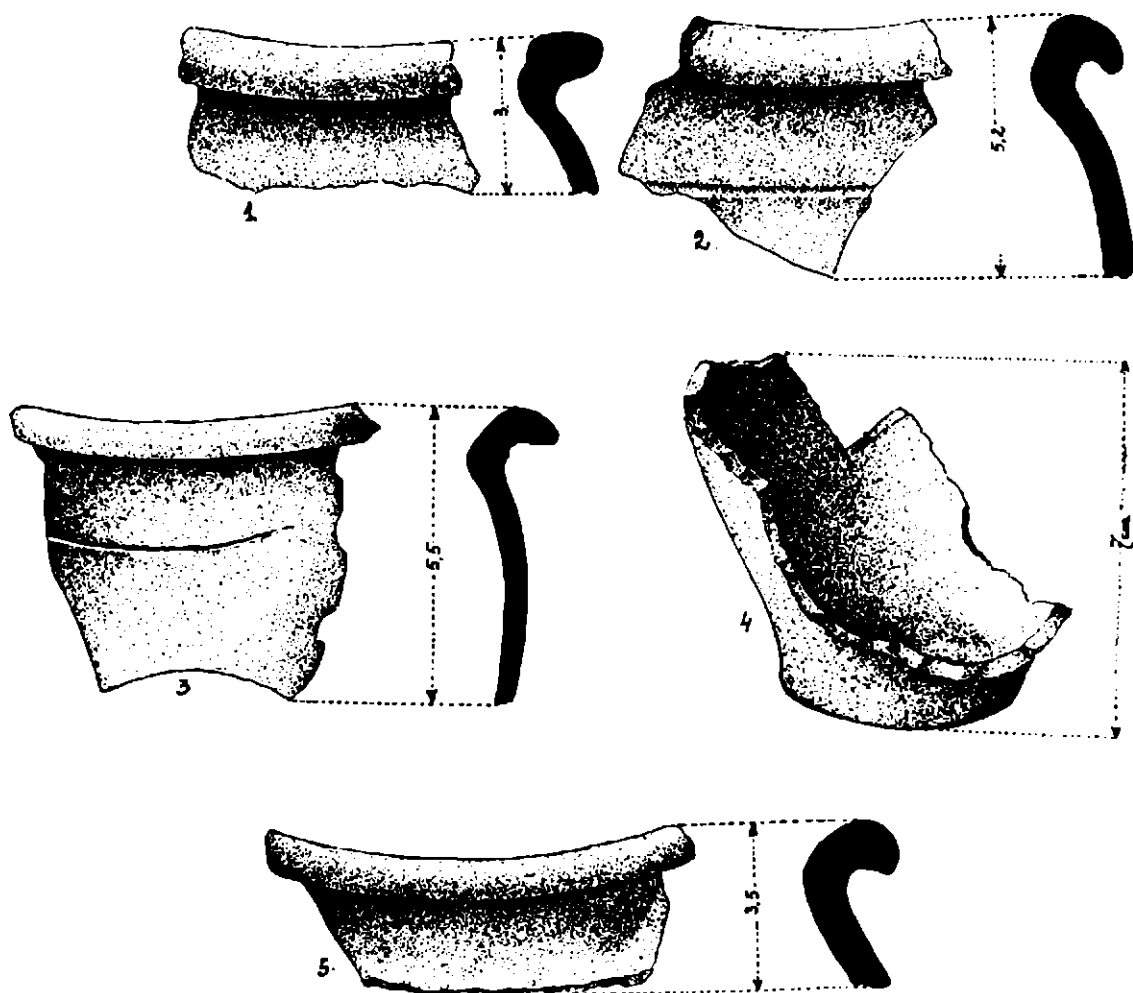
² Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 338.

³ Gh. Ștefan, « Studii », II, 1, 1949, p. 132—134.

⁴ B. Mitrea, « Studii », II, 1, 1949, p. 150.

⁵ C. Daicoviciu, AISC, IV, p. 181—185; idem, *La Transylvanie...*, p. 252.

Arheologii polonezi, îndeosebi J. Kostrzewski și R. Jakimowicz, sînt pentru secolele VI-XII, precizînd unele lucruri importante: decorul cu pieptenele începe în secolul VII și sfîrșește la începutul secolului XI. Datarea prin monede trebuie riguros controlată.

Pl. III. — Țelna. Fragmente ceramice din epoca feudală timpurie.

Cercetătorii cehoslovaci, dintre care locul de frunte îl ocupă Jiri Neustupny, se mărginesc la secolele VI-X¹. În Ungaria, arheologii n-au ajuns la date prea clare, luîndu-se în seamă și descoperirile avarie, la un loc cu care s-au găsit chiar și vase cu sigiliu slave. Totuși se enute o ipoteză: secolele VIII-XI². Renumitul arheolog bulgar K. Mijatev precizează întinderea în timp a culturii slave meridionale — secolele VIII-XIV —, dar pentru ceramica din stațiunile de la Pliska, Madara și Preslav se oprește la secolele IX-X³.

¹ J. Neustupny, *Contribution à la chronologie de la céramique slave*, « Slavia Antiqua », II, p. 432—434.

² Lengyel Kovrig Ilona, *op. cit.*, p. 129—130.

³ K. Mijatev, *op. cit.*, p. 76—77 (rezumatul francez): « Nombres d'indications prouvent que l'unité culturelle

slave a commencé sa réalisation dans les régions du Danube. C'est peut-être encore au VIe ou VIIe s., mais plus sûrement au IXe s. que l'unification slave sur le Danube commence peu à peu à englober aussi les Slaves de l'Est et de l'Ouest ».

Luând în considerație cele de mai sus, precum și împrejurările istorice caracteristice Transilvaniei, putem să spunem că ipoteza datării ceramicii de la Ciugud, între secolele IX și XI, ne pare cea mai apropiată de adevăr. Alte cercetări acum în curs pot aduce precizări concludente.

3. Așezarea slavă de la Țelna (comuna Ighiu, raionul Alba).

Informați de către Sfatul Comunal că la săparea unei pivnițe s-a dat de urme vechi, în satul Țelna, în ziua de 9 martie 1951 am fost la fața locului și în afară de descoperirea unui strat foarte sărac de cultură de tip Wietenberg, în imediata apropiere a unei vechi stațiuni, cercetată de noi în anii precedenți¹, s-a stabilit existența unei așezări slave, în vii, la locul numit « Părăuțe ».

Pentru moment nu s-a putut decât identifica această așezare, prin observații sumare pe teren și prin culegerea câtorva fragmente ceramice, urmînd ca în viitor să se facă o cercetare mai amănunțită.

Așezarea este ușor de determinat, ea fiind redusă, acum, numai la săparea unui înalt răzor dintre vii, în șanțul căruia apar fragmentele și în peretele căruia se pot observa vetre de cenușă. Sînt trei straturi de cultură bine reprezentate: slav, roman și Wietenberg. Din straturile Wietenberg și roman s-au cules cîteva fragmente caracteristice, dintre care două de *terra sigilata*, iar din stratul feudal timpuriu s-au cules cinci fragmente, pentru a fi prezentate (pl. III/1—5).

Sînt fragmente ceramice făcute dintr-un lut cu multe impurități, dar binișor ars, de culoare cenușie, cu cîteva ornamente simple: linii (pl. III/2, 3) sau caneluri (pl. III/3) sub buza vasului. Buzele sînt caracteristice, fie subțiri, ușor modelate, răsfrînte în afară (pl. III/1, 3), fie răsfrînte mai mult (pl. III/2), formînd cu umărul vasului un fel de canal, sau mai puțin (pl. III/5), lăsînd peretele să se lărgească treptat.

Formele, după cît se poate determina, sînt de vase comune, oale obișnuite, unele probabil sferoidale (pl. III/2), altele cu pereții mai puțin bombați, cu un corp mai zvelt, de mărime modestă.

După tehnică și ornamentația rudimentară, aceste fragmente, spre deosebire de altele, destul de bine arse, pot fi datate între secolele X și XI.

CONCLUZII

Regiunea centrală a Transilvaniei, din preajma Alba Iuliei, dovedește a fi și un important centru al culturii slave. Descoperirile făcute, într-un timp scurt, cu posibilități de a fi înmulțite în viitor, în jurul vechiului Bălgrad (Alba Iulia), sînt o dovadă incontestabilă a unei timpurii așezări a slavilor pe artera principală de comunicații a Ardealului, valea Mureșului (harta de la fig. 8). Circumvalațiile de la Laz, pe valea Sebeșului, și de la Pianul-de-jos, pe valea riului Pian, arată așezarea comunităților slavo-romîne în locuri mai sigure, pe timpul migrațiilor.

Pentru a se ajunge la concluzii juste și precise, la o sinteză a tuturor aspectelor problemei slavo-romîne, va fi nevoie de o cunoaștere aprofundată a curentelor culturale, a moștenirilor autohtone și a zestrei materiale caracteristice fiecărui popor din epoca pe

¹ « Apulum », II (1943—1945), p. 25—53.

citeva hărți, fixează din cele mai vechi timpuri pînă către secolul IV e.n., precizînd următoarele cu privire la puternica influență romană:

« Il faut consacrer plus d'attention aux études comparatives des civilisations slaves à l'époque romaine et des civilisations contemporaines des peuples indigènes de Thrace, Moésie, Dacie, Pannonie, Norique et Rétie, pour se convaincre, que, malgré la civilisation supérieure, surtout artistique, chez la population immigrée et chez l'élite filo-romaine des tribus autochtones, le bas peuple et la masse de la population indigène ne différaient pas beaucoup par le niveau de leur civilisation matérielle, de la population slave de la même époque »¹.

Poziția clară a arheologilor noștri, care s-au ocupat de ceramica slavă, este cunoscută: ei recunosc importanța deosebită a ceramicii autohtone și își dau seama că mai sînt încă multe greutăți în rezolvarea definitivă a problemei slave.

Pe lingă progresul continuu al cercetărilor în acest domeniu încep să se lămurească și chestiunile de ordin secundar, cum sînt descoperirile avarе, ungare, carolingiene, germanice și bizantine. Din examinarea tuturor va ieși concluzia justă spre care trebuie să tindem.

ION BERCIU

НАХОДКИ РАННЕФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ В ОБЛАСТИ АЛБА ЮЛИЯ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Начиная с 1942 года в Трансильвании и Добрудже возник вопрос о славянской керамике, однако исследования, целью которых было установление вхои обранования румынского народа, значительно расширились лишь с 1948 года.

Автор публикует новые данные об укреплении в Лаве и Пиануле де Жос Себешского района, а также о находках раннефеодальной керамики в Алба Юлии, Чугуде и Целне Албского района.

Окружное укрепление в Лаве, расположенное на холме Гергелеу (рис. 1), замыкает долину реки Себеша. Оно имеет эллиптическую форму и следующие размеры: 40 м длины, 28 м ширины, ров шириной в 8—12 м (рис. 1—2). Археологические раскопки, проведенные в 1942 году, подтвердили датировку этого укрепления славяно-румынской эпохи. Поражает сходство этого открытия с укреплением в Польше (рис. 3, 4, 5, 6, 7). Эпоха укрепления в Лаве ограничивается периодом VIII—X веков. Земляная крепость в Пиануле де Жос напоминает крепость в Лаве; ее размеры 45 м длины, 30 м ширины и ров шириной в 7—11 м.

Из находок раннефеодальной керамики, обнаруженной в Алба Юлии (старый Балград), наибольшее значение имеют: сосуд-фляга (табл. I/1, 1b), круглый сосуд без ручек (табл. I/5, 5b). Несмотря на местный тип найденных в Алба Юлии сосудов и фрагментов, их формы и орнаментацию можно сравнить с находками в соседних странах. Эта керамика датируется приблизительно IX—XI веками.

Поселение в Чугуде имеет еще большее значение: речь идет о находке *in situ* раннефеодальной керамики, очагов жилищ, сосудов специфической формы и разнообразнейшей орнаментации (табл. II, 10, 12). Гипотетическая датировка чугудской керамики периодом VIII—XI веков кажется автору наиболее близкой к истине.

В селе Целна Игнуского округа Албского района благодаря случайной находке удалось установить существование раннефеодального поселения в местности, называемой «Пэрэуци». Судя по технике, 5 фрагментов керамики (табл. III) также относятся к эпохе X—XI веков.

Лишь после значительного расширения области исследований и появления крупных научных трудов можно будет вывести заключения о раннефеодальной керамике.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Лав. Земляная крепость.

Рис. 2. — Лав. Разрез и стратиграфия окружного укрепления.

Рис. 3. — Хушлев Седлецкого уезда. Польша. План окружного укрепления.

¹ K. Majewski, in « Archeologia », I, p. 362—367.

- Рис. 4. — Потаржица Ярацянского уезда. Польша. Окружное укрепление.
 Рис. 5. — Гиеч Сродского уезда. Польша. Кольцевидное укрепление.
 Рис. 6. — Колюда Вилка Иноврацлавского уезда. Польша. Кольцевидное укрепление.
 Рис. 7. — Лисево Вабжежного уезда. Померания. Польша. Следы окружного укрепления и село.
 Рис. 8. — Область Алба Юлия. Славянские находки.
 Рис. 9. — Чугуд. Славянская стоянка. План расположения.
 Рис. 10. — Чугуд. Очаг. Общий вид и стратиграфия.
 Рис. 11. — Ойков Олукжского уезда. Польша. Гребень для орнаментации сосудов.
 Таблица I. Алба Юлия. Фрагменты керамики раннефеодальной эпохи.
 Таблица II. Алба Юлия. Фрагменты керамики раннефеодальной эпохи.
 Таблица III. Целна. Фрагменты керамики раннефеодальной эпохи.

DÉCOUVERTES DATANT DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE DANS LE DISTRICT D'ALBA IULIA

(RÉSUMÉ)

Le problème de la poterie slave en Roumanie, tant en Transylvanie que dans la Dobrogea, se pose depuis 1942, mais ce n'est qu'à partir de 1948 que les recherches touchant à l'époque de la formation du peuple roumain gagnent en ampleur.

L'auteur fournit quelques données nouvelles sur les circonvallations slaves de Laz et de Pianul-de-Jos, dans le district de Sebeş, ainsi que sur la poterie datant de la haute époque féodale découvertes à Alba Iulia, Ciugud et Ţelna, dans le district d'Alba Iulia.

La circonvallation de Laz, sur l'éperon de la colline de Gherghileu (fig. 1) ferme la vallée du Sebeş; elle est de forme ellipsoïdale, longue de 40 m et large de 28; la largeur du fossé varie entre 8 et 12 m (fig. 1 et 2). Les fouilles archéologiques effectuées en 1942 ont établi que cette circonvallation datait de l'époque slavo-roumaine. Les analogies de forme avec les circonvallations de Pologne sont remarquables (fig. 3, 4, 5, 6, et 7). La date de la circonvallation de Laz peut être placée entre le VIIIe et le Xe siècle. Les remparts en terre de Pianul-de-Jos sont similaires à ceux de Laz: longs de 45 m, larges de 30 et pourvus d'un fossé d'une largeur de 7 à 11 m.

Parmi les objets céramiques de haute époque féodale découverts à Alba Iulia (ancienne Bălgrad) les plus remarquables sont: une gourd (pl. I/1 et 1 b) et un vase sphérique, sans anse (pl. I/5 et 5 b). Nonobstant leur *faciès local*, on peut établir un rapprochement entre les formes et décors des vases et tessons de poterie trouvés à Alba Iulia et ceux qui ont été découverts dans les pays voisins. Ils peuvent être datés de la période allant du IXe au XIe siècle.

L'établissement de Ciugud offre une importance particulière du fait qu'il s'agit ici de la découverte *in situ* de poteries slaves de haute époque féodale, d'âtres d'habitations, de quelques formes spécifiques de vases, ainsi que d'une riche gamme d'ornements (pl. II/10, 12). L'hypothèse qui fait remonter la poterie slave de Ciugud à une époque allant du VIIIe au XIe siècle semble la plus proche de la réalité.

Dans le village de Ţelna (commune d'Ighiu), une découverte accidentelle a permis de déterminer l'existence d'un établissement de la haute époque féodale au lieu dit «Pârâuțe». Les cinq tessons de poterie (pl. III) qui y ont été mis au jour, semblent, de par la technique de fabrication, dater également du Xe ou du XIe siècle.

Il va sans dire que seule une grande extension du champ des recherches slaves et l'élaboration d'études importantes permettront d'aboutir à des conclusions sur la question des poteries de haute époque féodale.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Laz. Les remparts en terre.
 Fig. 2. — Laz. Coupe et stratigraphie de la circonvallation.
 Fig. 3. — Hurzlow, district de Siedlce, Pologne. Plan de la circonvallation.
 Fig. 4. — Polarczyca, district de Jaracin, Pologne. Circonvallation.
 Fig. 5. — Giez, district de Sroda, Pologne. Circonvallation en forme d'anneau.
 Fig. 6. — Koluda Wielka, district d'Inowroclaw, Pologne. Circonvallation en forme d'anneau.
 Fig. 7. — Lisewo, district de Wabrzezno — Poméranie, Pologne. Vestiges d'une circonvallation et d'un village.
 Fig. 8. — District d'Alba Iulia. Découvertes slaves.
 Fig. 9. — Ciugud. Station slave. Plan de l'emplacement.
 Fig. 10. — Ciugud. Atre, vue générale et stratigraphie.
 Fig. 11. — Ojkon, district d'Olkuzs, Pologne. Peigne servant à l'ornementation des vases.
 Planche I. — Alba Iulia. Découvertes slaves.
 Planche II. — Alba Iulia. Découvertes slaves.
 Planche III. — Ţelna. Découvertes slaves.